

Janusz OSZYTKO*

Nazistowscy przywódcy przedwojennego Opoli i opozycja antyhitlerowska w latach 1933–1945 w świetle akt z Instytutu Pamięci Narodowej oraz z Archiwum Państwowego w Opolu

Przedwojenne Opole, a właściwie Stadt Oppeln, którą to nazwę nosiła obecna stolica województwa opolskiego do czasu ewakuacji urzędów niemieckich w styczniu 1945 r., od 1816 r. było stolicą rejencji opolskiej, najpierw w ramach Królestwa Prus, następnie Cesarstwa Niemieckiego (II Rzeszy), Republiki Weimarskiej oraz III Rzeszy.

Nazistowskie elity niemieckiego Opoli 1933–1945

Pomimo tego, że pierwszy akapit mógłby wskazywać na dominację narracji historycznej przez urzędową niemiecką historię tego miasta – rzeczywistość historyczna jest znacznie ciekawsza, szczególnie jeśli chodzi o polskojęzyczną dokumentację urzędową drukowaną w Berlinie i Wrocławiu od 1750 r.¹, w samym Opolu – od 1816 r.² oraz o uchwyconą przez Feliksa Triesta w drugiej połowie XIX w. sytuację gospodarczą i ludnościową oraz wyznaniową³. Z podupadającego w XVIII w. miasteczka Opole stało się na początku XIX w. stolicą obwodu rejencyjnego Prowincji Śląskiej, a po pierw-

* Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Opolu, Wydział Archiwalny, e-mail: janusz.oszytko@gmail.com.

¹ Fryderyk II Wielki, *Wznowione powszechne Taxae-Stolae sporządzenie, Dla samowładnego Xięstwa Śląska, Podług ktorego tak Auszpurskiej Konfessyi iak Katolicy Fararze, Kaznodzieie i Kuratusowie Zachowywać się powinni. Sub Dato z Berlina, d. 8. Augusti 1750*, Berlin 1750.

² "Amts-Blatt der Koniglichen Oppelnschen Regierung" 1816.

³ F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Bd. 1–2, Breslau 1865.

szej wojnie światowej do 1938 r. stolicą Prowincji Górnośląskiej, którą zlikwidował kanclerz III Rzeszy Adolf Hitler, niejako deprecjonując ten trudny dla niego region: katolicki, robotniczy oraz monarchistyczny.

Ta ciekawa i skomplikowana zarazem historia Opola i Opolszczyzny pod rządami niemieckimi od 1933 r. zyskuje nowy wymiar i kolejną polityczną narrację, tym razem jako obszar działania monopartii – Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP) i jej organizacji afiliowanych oraz organów represji państwa totalitarnego – Schutzstaffel (SS), oddziałów szturmowych (Sturmabteilungen – SA) i Gestapo (Geheime Staatspolizei – Tajna Policja Państwowa) wraz z organem wywiadu (Sicherheitsdienst – SD).

Okres kilkunastoletnich rządów niemieckich nazistów w III Rzeszy, w tym w Opolu, nie stanowi oczywiście wyalienowanego okresu w historii naszego regionu, lecz wydaje się w niewielkim stopniu dotychczas zbadany od strony lokalnych struktur totalitarnego państwa oraz opozycji antyhitlerowskiej. We wcześniejszych badaniach naukowych przeceniano znaczenie Komunistycznej Partii Niemiec (Kommunistische Partei Deutschlands – KPD), mało szczegółowo opisywano rolę monarchistycznej partii Niemieckiej Narodowej Partii Ludowej (Deutschnationale Volkspartei – DNVP) oraz chadeckiej partii Centrum (Zentrumspartei – ZP), a także Polsko-Katolickiej Partii Ludowej. Solidnej monografii autorstwa Wojciecha Wrzesińskiego doczekał się jedynie polski ruch narodowy w Niemczech⁴.

Nowe światło na ten okres historii Opola i regionu rzucają udostępnione niedawno w IPN dokumenty z dawnej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie dotyczące funkcjonariuszy Gestapo w Opolu, gdzie czynności śledcze podejmowali również funkcjonariusze Urzędu/Służby Bezpieczeństwa. Historię tej instytucji nieporadnie opisywał Władysław Lach, ostro zrecenzowany przez Mariana Orzechowskiego⁵. Było to chyba uzasadnione, ponieważ pod koniec lat 60. XX w. znakomity artykuł o początkach opolskiego Gestapo napisał późniejszy profesor i historyk prawa Karol Jonca⁶. W 1973 r. dokonano publikacji edycji źródła dotyczącego tej tematyki, jednakże ujmowała ona jedynie sprawy polskie zawarte w zachowanej gestapowskiej kartotece⁷. Od tego czasu o opolskiej tajnej policji politycznej niewiele pisano, najważniejszy wydaje się artykuł współpracownika prof. K. Joncy – Alfreda Koniecznego, znanego specjalisty w zakresie historii prawa, który opisał instytucję z perspek-

⁴ W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922–1939*, Wrocław 1993.

⁵ „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, t. 23, s. 476.

⁶ K. Jonca, *Początki opolskiego Gestapo na tle przemian ustroju III Rzeszy (1933–1936)*, „Studia Śląskie. Seria nowa” 1966, t. 10.

⁷ R. Dermin, S.O. Popiołek, *Polacy i sprawy polskie w kartotece opolskiego Gestapo*, t. 1–3, Opole 1973.

tywy jej podległości pod struktury policyjne nowej Prowincji Górny Śląsk w Katowicach – po 1939 r.⁸

W ostatnich latach (2001–2015) na podstawie analizy niewykorzystanej kartoteki opolskiego Gestapo dotyczącej spraw żydowskich z Archiwum Państwowego w Opolu powstało kilka artykułów przyczynkarskich (w tym jeden najważniejszy po angielsku) autorstwa byłego pracownika tegoż archiwum, a obecnie pracownika Wydziału Archiwalnego Delegatury IPN w Opolu⁹. Nieopracowanym zagadnieniem pozostała kartoteka przeciwników politycznych, której zawartość zostanie upowszechniona zarówno w odczycie, jak i w artykule pokonferencyjnym.

Co ciekawe, kartoteki niemieckiego państwa totalitarnego (Gestapo i SD III Rzeszy) oraz państwa totalitarnego typu sowieckiego (np. służb bezpieczeństwa Polski do 1990 r.) miały bardzo podobne rubryki, ponieważ można je nazwać dokumentami ogólnoinformacyjnymi dotyczącymi konkretnych osób. Za istotne uznawano tam informacje o: nastawieniu politycznym, aktywności opozycyjnej oraz wierności monopartii wraz z przybudówkami. W tak skonstruowanym świecie najważniejszą rolę odgrywała partia rządząca, która w krótkim czasie doprowadzała do likwidacji wszelkiej sformalizowanej opozycji. Dokumentacja zlikwidowanych partii, jeśli nie uległa wcześniej przewencyjnemu samozniszczeniu, zostawała wchłonięta przez archiwa NSDAP lub Gestapo. W związku z tym, że akta opolskiego Gestapo zostały ewakuowane na Zachód w styczniu 1945 r., tym bardziej cenna wydaje się zawartość kartoteki tutejszych przeciwników politycznych NSDAP skonfrontowana z zachowanymi w aktach IPN kartami sporządzonymi w organach bezpieczeństwa PRL i wykorzystywanymi w przyczynkarskich poczynaniach W. Lacha – funkcjonariusza tych organów, ale również członka Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Opolu z ramienia Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Opolu¹⁰.

Opisując działalność opozycyjną tutejszych Niemców, Żydów i Polaków, konieczne wydaje się przedstawienie przynajmniej kilku najważniejszych przywódców partyjnych przedwojennego Opolą, ponieważ ich działania w istotny sposób zaburzyły spokój społeczny oraz doprowadziły do gospodarczej, społecznej i politycznej deprecjacji miasta pod koniec lat 30. XX w. Z tych nazistowskich przywódców obecnych w latach 1933–1945 w Opolu należy wymienić kilku szczególnie znanych w historii powszechnej funkcjonariuszy oficerów SS i ulubieńców Himmlera: doktora prawa Emanuela

⁸ A. Konieczny, *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2008, t. 30.

⁹ J. Oszytko, *Jewish matters in the 1930s in the archives of the Opole Gestapo*, [w:] *Jews in Silesia*, red. M. Wodziński, Kraków 2001.

¹⁰ J. Oszytko, *Akta Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Opolu (1965–1999) w zasobie Oddziału IPN we Wrocławiu*, „Archiwum IPN” 2005, t. 2.

Schäfera pochodzącego z czeskiego Hulczyna (nieдалeko Raciborza), szefa opolskiego Gestapo od maja 1934 r., później od 1939 r. dowódcy Einsatzgruppe II operującej w okupowanej Polsce, oraz Albrechta Schmelta z Wrocławia, prezesa Rejencji Opolskiej w latach 1941–1943, a także jego następcę i wysokiego funkcjonariusza SD – Herberta Mehlhorna z Chemnitz – prezesa rejencji opolskiej w latach 1943–1945¹¹. Wszyscy oni byli zbrodniarzami wojennymi, Schäfer został skazany za zbrodnie wojenne i po zakończeniu sześciolatniego okresu uwięzienia mieszkał w RFN i zmarł w 1974 r., natomiast Schmelt miał umrzeć tragicznie (samobójstwo) w 1945 r. w okolicach Szklarskiej Poręby lub w Berlinie¹². Mehlhorn po ewakuacji z Opolą w styczniu 1945 r. i po wojnie prowadził prywatną praktykę prawniczą w Oberndorf am Neckar (Badenia-Wirtembergia), był także radcą prawnym w firmie Mauser od 1961 r. i zmarł w 1968 r. w Tybindze¹³. Jest przykładem kolejnego nieukaranego zbrodniarza wojennego, który całkowicie uniknął odpowiedzialności, wiążąc się jako prawnik ze znaną firmą w zachodniemieckim sektorze zbrojeniowym.

Do tych dwóch nieukaranych niemieckich zbrodniarzy hitlerowskich dodać należy jeszcze jednego, ukaranego po wojnie – Ernsta Bibersteina, postać związaną z Opolem jako szef opolskiego Gestapo od 1 czerwca 1941 do 1 czerwca 1942 r., byłego proboszcza ewangelickiego i pracownika Ministerstwa Rzeszy do spraw Kościelnych, wysokiego oficera SS oraz późniejszego dowódcę Einsatzkommando 6 na terenie Ukrainy¹⁴. Pracując w Gestapo w Opolu, według jego oświadczenia z 1947 r. miał się on zajmować zwalczaniem komunistów wśród sowieckich jeńców wojennych, co z powodzeniem kontynuował w masowej, ludobójczej skali w okolicach Kijowa¹⁵.

Powracając do ogólnego opisu lokalnych elit Opolą w omawianym okresie, trzeba docenić pracę włożoną w skompletowanie niemieckiego rejestru mieszkańców miasta w latach 1934–1935, zawierającego szczegółowe informacje o funkcjonariuszach powiatowych monopartii hitlerowskiej – NSDAP, gdyż na siedzibę obszaru (niem. *Gau*) miasto i rejencja były po prostu za małe¹⁶. Stąd zapewne wzięły się po drugiej wojnie światowej plany powiększenia i metropolizacji Opolą kosztem najbliższych wiejskich miejscowości

¹¹ K. Stecki, *Nazistowscy włodarze z Oppeln. Mieli krew na rękach*, „Gazeta Wyborcza” 2014 z 14 marca.

¹² E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt/M. 2005.

¹³ *Ibidem*; por. H. von Ahlfen, *Walka o Śląsk 1944–1945*, tł. A. Janiszewska, Wrocław 2009, s. 95.

¹⁴ Oświadczenie Ernsta Bibersteina podczas procesu w Norymberdze z dnia 2 lipca 1947 r., [w:] J. Mendelson, *The Holocaust. Selected documents in eighteen volumes*, vol. 10, New York–London 1982, s. 162ff.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Einwohner-Verzeichnis der Provinzial-Hauptstadt Oppeln 1934/35, Oppeln 1935*.

w ramach procesów industrializacyjnych, co w kontekście globalnej gospodarki wydaje się faktycznie nieuniknione. Jednakże tuż przed drugą wojną światową i podczas niej, zapewne z uwagi na wagę przemysłu górnośląskiego, klerykalna i monarchistyczna Rejencja Opolska nie została doceniona w strategicznych planach III Rzeszy i zaczęła od 1938 r. tracić znaczenie polityczne oraz gospodarcze uzyskane po pierwszej wojnie światowej.

W rezultacie analizy wymienionej publikacji oraz akt znajdujących się w IPN wyświetla się nam, być może po raz pierwszy, szczegółowy obraz nazistowskich elit niemieckiego Opola, wskazujący na ukonstytuowanie się w tym mieście politycznych struktur totalitarnego państwa niemieckiego – III Rzeszy. Zawartość czwartej części niemieckiej publikacji dotyczącej mieszkańców Opola z lat 1934–1935 stanowi dowód, że mamy do czynienia z państwem totalitarnym, ponieważ cała ta część, poświęcona biurom partii politycznych, wymienia jedynie biura NSDAP i jej organizacji afiliowanych noszących bardzo często w swej nazwie określenie „narodowosocjalistyczny związek” lub „narodowosocjalistyczne stowarzyszenie”.

Na pierwszym miejscu jako lokalny organ NSDAP w Opolu wymienione zostało kierownictwo powiatowe NSDAP miasta Opola, którego biuro znajdowało się przy ul. Katowickiej (niem. Vogtstrasse). Kierownikiem powiatowym był K.[arl] Settnik zamieszkały przy ul. 1 Maja 21 (Zimmerstrasse)¹⁷, podczas wojny ulica Franciszkańska została przemianowana na Karl Settnik Strasse¹⁸. Zaraz za urzędem kierownika powiatowo-miejskiego partii umieszczono informacje dotyczące kasy opolskiego kierownictwa partii, która znajdowała się przy ulicy Ozimskiej 69 (Malapanerstrasse) i kierował nią skarbnik powiatowy NSDAP Hans Foerster¹⁹. Po sprawach finansowych dotyczących składek partyjnych zostaje wymieniony w informatorze adresowym kolejny istotny dział w kierownictwie powiatowym NSDAP – dział organizacyjny, a w szczególności jego kierownik Paul Dombrowski urzędujący przy ul. Książąt Opolskich 5 (Nikolaistrasse)²⁰. Bruno Nentwich, kierownik powiatowego urzędu personalnego i konsultant ds. polityki komunalnej NSDAP, pracował w biurze przy ul. Grunwaldzkiej 17 (Sedanstrasse)²¹.

Zaopatrzeniem dla ofiar wojny zajmowało się Narodowosocjalistyczne Zaopatrzenie dla Ofiar Wojny (NS Kriegsoferversorgung), którego biuro w Opolu znajdowało się przy ul. Reymonta 47 (Sternstrasse), a kierował nim Robert Cebulla zamieszkały przy ul. Drzymały 20 (Mrossstrasse)²². Bardzo istotny dla kierownictwa NSDAP w Opolu był Narodowosocjalistycz-

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ <http://opole.fotopolska.eu/558207,foto.html> (29.05.2018).

¹⁹ *Einwohner-Verzeichnis...*, s. 459.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*. Początkowo dotyczyło to ofiar pierwszej, później drugiej wojny światowej.

ny Związek Nauczycieli (NS Lehrerbund), którym kierował dr Alfred Dresler zamieszkały i urzędujący pod adresem: Ks. Józefa Poniatowskiego 7 (Tautenzienstrasse), trudniąc się głównie upartyjnianiem szeregów nauczycielskich i usuwaniem niepożądanych pedagogów oraz wydawaniem partyjnych rekomendacji²³. Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna w Opolu (NS Volkswohlfahrt) znajdowała się przy ul. Sądowej [11] (Gerichtstrasse) w budynku ówczesnego Domu Młodzieży, a kierował nią Alois Rudolf zamieszkały przy ul. Ozimskiej 17 (Malapanerstrasse)²⁴. Dzięki jej działalności partia zyskiwała przychylność wśród zwykłych mieszkańców miasta. Równie istotną kwestią było uzyskanie pełnej kontroli nad urzędnikami i ich zatrudnianiem, zwalnianiem i rekomendowaniem na stanowiska, co w Opolu czynił kierownik powiatowego Urzędu ds. Urzędników (Amt fuer Beamte) Arthur Hoba, którego biuro znajdowało się przy ul. Krakowskiej 32 (Helmuth Bruecknerstrasse), a miejsce zamieszkania przy ul. Katowickiej 14²⁵.

Powiatowym nadzorem komórek NSDAP zajmował się osobny organ partyjny o trudnej do przetłumaczenia nazwie niemieckiej Kreisbetriebszellenleitung, którego biurem kierował Josef David zamieszkały i urzędujący przy ul. Książąt Opolskich 36b (Nikolaistrasse), przewodniczący powiatowy ds. komórek partyjnych²⁶. Jednakże faktycznym i praktycznym zarządzającym działalnością tegoż biura w centrum miasta Opola był Hans Michalski²⁷.

Z jakiegoś powodu w połowie lat 30. XX w. powiatowe kierownictwo Niemieckiego Frontu Pracy (Deutsche Arbeitsfront – DAF) w Opolu funkcjonowało jako komisaryczne kierownictwo powiatowe DAF pod tym samym adresem co wcześniej opisywany nadzór nad podstawowymi komórkami NSDAP w terenie – przy ul. Książąt Opolskich 36a²⁸, podobnie jak urzędująca placówka opolskiego DAF oraz biuro pomocy prawnej załatwiającej sprawy urzędowe niemieckich opolan²⁹. Związana z DAF organizacja „Siła przez Radość” (Kraft durch Freude), organizująca masowe imprezy turystyczne i sportowe oraz inne atrakcje kulturalne dla obywateli miasta Opola, również działała pod tym samym adresem co DAF, a jej kierownikiem powiatowym był Hubert Cebulla³⁰.

²³ *Ibidem*. O tym bardziej szczegółowo w aktach przechowywanych w IPN.

²⁴ *Ibidem*. Dom Młodzieży przy Sądowej 11, por. *Die Bau und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939.

²⁵ *Einwohner-Verzeichnis...*, s. 459. Helmuth Brueckner (1896–1951), nazistowski nadprezydent prowincji dolnośląskiej, zmarł w Gułagu Tazachet w ZSRR.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*. Kamienica w Opolu przy przedwojennym Banku Rolników.

²⁹ *Ibidem*. DAF – organizacja pod nadzorem NSDAP – niejako przymusowo łączyła interesy robotników, rzemieślników, pracowników umysłowych i pracodawców.

³⁰ *Ibidem*.

Zagadnieniami nadzoru nad działalnością rzemieślniczą, handlową i przemysłową zajmowała się organizacja NS-HAGO w Opolu (National-sozialistischen Handwerks-, Handels- und Gewerbeorganisationen), kierował nią Alfons Machinek urzędujący i zamieszkały przy ul. Książąt Opolskich 13 (Nikolaistrasse)³¹.

Jak przystało na państwo totalitarne – prawnicy niemieccy zostali zobowiązani do wstąpienia do Narodowosocjalistycznego Związku Niemieckich Prawników (Bund Nationalsozialistischen Deutscher Juristen), bez którego rekomendacji nie było możliwe dalsze prowadzenie praktyk adwokackich ani służba państwowa w charakterze sędziów i prokuratorów, a zajmował się tą ważną tematyką kierownik grupy powiatowej BNDJ – dr Glauer zamieszkały i urzędujący przy ul. Sądowej 9 (Gerichtstrasse)³².

Co ciekawe, niemieccy państwowi fachowcy i eksperci do spraw reklamy działali pod kontrolą NSDAP w Opolu jako grupa miejscowa Reichsfachschaft deutscher Werbefachleute, którą kierował Otto Maruszyk zamieszkały przy ul. Osmańczyka 7 (Karlstrasse)³³.

Osobne kierownictwo powiatowe NSDAP dla powiatu ziemskiego (NSDAP Kreisleitung Oppeln-Land) znajdowało się przy ul. Krakowskiej 41 (Helmut Bruecknerstrasse), a kierował nim Hans Kowohl, osiągalny również w siedzibie magistratu w Krapkowicach³⁴. Jego zastępcą i kierownikiem biura oraz kierownikiem spraw organizacyjnych był Hans Witolla z Opolu, urzędujący pod tym samym adresem wraz ze współpracownikami: kierownikiem ds. personalnych (towarzysz partyjny Heiduk), kierownikiem ds. propagandy (towarzysz partyjny Riedel), kierownikiem powiatowego szkolenia partyjnego (towarzysz partyjny Golczik), powiatowym skarbnikiem partyjnym (towarzysz partyjny Nitsche) oraz powiatowym kierownikiem opieki społecznej (towarzysz partyjny Gatzka)³⁵.

Obydwa kierownictwa powiatowe NSDAP (miejskie i ziemskie) miały ten sam powiatowy Sąd Partyjny NSDAP, któremu przewodniczył towarzysz partyjny Ploch, ale nie wiadomo z informatora adresowego, gdzie się znajdowało jego biuro w Opolu³⁶. Pozamiejskie kierownictwo powiatowe NSDAP miało nadzór nad swoimi komórkami terenowymi i siedzibę DAF w jednym miejscu – przy ul. 1 Maja 23 (Zimmerstrasse) i pod jednym kierownictwem – towarzysza partyjnego o nazwisku Urban³⁷. Nad nauczycielami czuwał po-

³¹ *Ibidem*. Budynek przed ul. Katedralną.

³² *Ibidem*. Budynek naprzeciwko aresztu śledczego w Opolu.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*. Kierownictwo powiatowe ziemskie NSDAP obejmowało cały przedwojenny powiat opolski.

³⁵ *Ibidem*. Budynek naprzeciwko siedziby NIK w Opolu.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*. Budynek naprzeciwko dworca PKS w Opolu.

wiatowy i ziemski NS-Lehrerbund, którym kierował towarzysz partyjny Michalczyk z biura przy ul. Augustyna Kośnego 22 (Porschstrasse)³⁸, natomiast zaopatrzeniem ofiar wojennych zajmował się kierownik NS Kriegsopferversorgung, towarzysz partyjny Cinski, zaś urzędnikami – kierownik pozamiejskiego Amt fuer Beamte, towarzysz partyjny Walitschek, dyplomowany nauczyciel zamieszkały w Murowie k. Opola³⁹.

Jeśli chodzi o charakterystyczne dla niemieckiego państwa totalitarnego uzbrojone oddziały bojowe, a w szczególności SA i SS, przedwojenne Opole nie stanowiło wyjątku na tle III Rzeszy. Dowódcą 17. Brygady SA był niejaki płk Metz mieszkający na wyspie Pasięka w Opolu, przy ul. Powstańców Śląskich 12, który urzędował w budynku Braunes Haus – nazwanym tak jak budynek centrali partyjnej NSDAP w Monachium⁴⁰. Urzędował tam też dowódca 63. Pułku SA – niejaki Packe, który mieszkał przy ul. Barlickiego 5 (Lindenstrasse)⁴¹. W ramach tego pułku SA w Opolu stacjonowało osiem kompanii SA: pięć ogólnych i cztery inne: kompania I/63 (dowódca H. Schlums, siedziba ul. Orłąt Lwowskich 36 – Damaschkestrasse), kompania II/63 (dowódca Hartmann, Wyższa Szkoła Realna w Opolu, obecny Wydział Budownictwa Politechniki Opolskiej), kompania III/63 (dowódca Fritz Behrens, siedziba ul. Plebiscytowa 10 – Koenigsstrasse), kompania IV/63 (dowódca Galler, siedziba nieznana), kompania V/63 (dowódca Wiesebach, siedziba nieznana), rezerwowe kompanie SA o nr. I/63 i V/63 dowodzone z budynku przy Strzelców Bytomskich 1, a także jednostka motorowa SA stacjonująca przy ul. Sienkiewicza 17 (Gartenstrasse) oraz kompania wywiadowcza SA w podopolskich Szczepanowicach pod dowództwem oficera o nazwisku Greiffenstern i jego zastępcy o nazwisku Ciecior z Opola⁴². Narodowosocjalistyczny Korpus Kierowców Górny Śląsk (NS Kraftfahrerkorps OS) miał swoje biuro przy ul. Krakowskiej 32 (Helmuth Bruecknersatrasse) i w razie potrzeby pomagał oraz mobilizował kadry do odpowiednich zmotoryzowanych formacji wojskowych, a także mógł kontrolować użytkowników samochodów⁴³.

W przedwojennym Opolu obecna była również organizacja paramilitarna afiliowana do NSDAP, SA Preussischer Feldjaegerkorps, której dowództwo znajdowało się przy ul. Sądowej 2 (Gerichtrasse)⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 460. To było niedaleko siedziby Konsulatu RP w Opolu.

⁴¹ *Ibidem*. Z drugiej strony wyspy Pasięka, niedaleko Stawu Zamkowego.

⁴² *Ibidem*. W budynku tym drukowano prasę partyjną NSDAP oraz *Adressbuch der Stadt Opeln* z 1937 r.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*. Budynek naprzeciwko aresztu śledczego w Opolu.

Ówczesne Opole nie było oczywiście pozbawione chyba najważniejszej w procesie totalizacji życia publicznego w tym mieście organizacji paramilitarnej, która powstając jako formacja ochronna NSDAP, stała się narzędziem ludobójczej polityki niemieckich nazistów – mowa tutaj o SS. Dowództwo 23. Pułku SS znajdowało się przy ul. Kołłątaja 2 (Bismarckstrasse), a dowodził nim pułkownik Kagelmann⁴⁵. Kompania SS I/23 stacjonowała w Opolu pod dowództwem oficera o nazwisku Sonsalla urzędującego w siedzibie Dyrekcji Kolei Żelaznych Rzeszy od strony ulicy Krakowskiej⁴⁶. 24. Pułk Motorowy SS w Opolu pod komendą płk. Schartzkopffa miał biuro dowódcy pod adresem: ul. Ozimska 15 (Malapanerstrasse), zaś adiutanturę pod nr. 17 na tej samej ulicy⁴⁷. Nie możemy też pominąć opolskiej kompanii motorowej SS – SS Motorstaffel I/24, której dowódcą był zamieszkały przy ul. Armii Krajowej 26 (Gross Strehhlitzerstrasse) oficer SS Boerner, podczas gdy 12. Pułkiem Kawalerii SS w Opolu kierował oficer z okolic Skoroścyc w powiecie grodkowskim – niejaki Oswald Herde⁴⁸.

Młodzież hitlerowska męska (Hitlerjugend) miała w Opolu swoje dowództwo, pod którego komendą było prawdopodobnie ok. 2500 członków – Hitlerjugend Bann 63 kierowany przez dowódcę o nazwisku Hans Bartetzko, który wraz z HJ Unterbann 63/I oraz Jungbann 63 stacjonował przy ul. Katowickiej 42 (Vogtstrasse) w tzw. Herbert Norkus Heim⁴⁹.

Narodowosocjalistyczny Związek Kobiet (Nationalsozialistische Frauenschaft) kierownictwo powiatowe w Opolu prowadzone przez pannę von Bordelius z Czarnowasów pod Opolem, posiadało biuro przy ul. Krakowskiej 32, natomiast Związek Niemieckich Dziewcząt Obszar Górny Śląsk (Bund Deutscher Maedels – BDM Gau Oberschlesien) miał swoją reprezentację w postaci kierowniczkę obszaru górnośląskiego BDM Rose Woschuetzki zamieszkałej w Opolu przy ul. Damrota 5, a urzędującej przy ul. 1 Maja 4, zaś kierowniczką obszaru Jungmaedel była Nanni Skolik⁵⁰. Tak zwany Untergau BDM w Opolu znajdował się przy ul. Krakowskiej 32 i był kierowany przez Edith Riedel, znajdowała się tam również siedziba kręgu BDM w Opolu, którym kierowała L. Schauber z Opola⁵¹. Hitlerjugend opolski posiadał poza tym oddział muzyczny wraz z chórem, którym zajmował się dowódca chóru E. Paluch⁵².

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*. Budynek naprzeciwko Domu Handlowego „Rzemieślnik”.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*. Herbert Norkus – członek HJ zamordowany przez komunistów w 1932 r. w Berlinie.

⁵⁰ *Ibidem*. Budynek obok dworca PKS w Opolu.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

Na odcinku przystosowania obywatelskiego i wojskowego działały w Opolu organizacje Służby Pracy Rzeszy (Reichsarbeitsdienst – RAD) należące do obszaru roboczego 12, którego biuro znajdowało się na pl. Kopernika 1 (Friedrichplatz) i było zarządzane przez majora w stanie spoczynku o nazwisku Heintze⁵³. W strukturach RAD znajdowała się również grupa robocza RAD nr 124 z dowódcą o nazwisku Wilhelm Brossmann urzędującym przy ul. Piastowskiej 3 (Hafenstrasse), któremu podlegał obóz RAD I/124 w Opolu przy ul. Ozimskiej kierowany przez mistrza polowego pracy – Friedricha Klebiga⁵⁴. W ramach działalności tegoż RAD funkcjonował na wyspie Bolko Kobiocy Dom Służby Pracy (Frauenarbeitsdienstheim)⁵⁵.

Kolejny spis mieszkańców, z 1937 r., nastąpił w okresie wzmagającej się pierwszej fazy eksterminacji ludności żydowskiej w III Rzeszy i jeśli chodzi o elity nazistowskie Opolu, nie owocował większymi zmianami, stąd nie wydaje się zasadne analizowanie tej publikacji, wydrukowanej w wydawnictwie należącym do NSDAP (Gauverlag NS-Schlesien, Zweigverlag Oppeln)⁵⁶.

Opozycja antyhitlerowska w Opolu i regionie

Cztery lata po przejęciu władzy przez nazistów w Niemczech i dwa lata po ogłoszeniu rasistowskich ustaw norymberskich Rejencja Opolska w porównaniu z pozostałymi obszarami III Rzeszy wydaje się spokojnym obszarem, nad którym co prawda NSDAP objęła całkowitą władzę polityczną, ale jednak prześladowanie Żydów i mniejszości polskiej nie mogło przebiegać tak samo zaciekle jak w innych regionach państwa niemieckiego. Gestapo w Opolu skrupulatnie gromadziło informacje na temat wiodących funkcjonariuszy partyjnych z partii opozycyjnych oraz innych aktywnych społecznie przeciwników NSDAP. Kierownicze warstwy społeczeństwa rejencji związane z poprzedzającymi nazistów władzami Republiki Weimarskiej również zostały przez tajną policję sprawdzone, zarówno pod kątem lojalności, jak i przydatności w realizacji programu ruchu narodowosocjalistycznego. Sprawdzenie to było typowym działaniem państwa totalitarnego, gdyż osobie sprawdzanej Gestapo zakładało kartotekę i opracowywało szczegółowe *dossier*. Autor artykułu chce przedstawić sytuację polityczną tak, jak rzeczywistość polityczną postrzegała tajna policja, jednak dla zrównoważenia dane te zostaną porównane z sytuacją poszczególnych partii i środowisk politycznych w całej III Rzeszy, czyli interakcji pomiędzy centrum władzy a jej peryferiami.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*. Budynek narożny naprzeciwko hotelu „Piast”.

⁵⁵ *Ibidem*. Bliżej nieznanego budynku

⁵⁶ *Adressbuch der Stadt Oppeln*, Oppeln 1937.

Tajna policja państwowa III Rzeszy (Gestapo) jako jedno z pierwszych pól swojego zainteresowania w rejencji opolskiej obrała środowisko policyjne. Obiektem sprawdzenia stał się bowiem inżynier z wykształcenia, major niemieckiej policji Kurt Braumann, ur. 15 listopada 1888 r. w Koszęcinie, zamieszkały w Głubczycach (Friedrich Wilhelmstrasse 26), który, zdaniem sprawdzających, będąc przeciwnikiem NSDAP, „podjudzał” podwładnych przeciwko tej partii, a był tym bardziej groźny z powodu sympatii, którą darzyli go współpracownicy⁵⁷. Kolejnym policyjnym przeciwnikiem NSDAP okazał się kapitan niemieckiej policji [Max] Braeuer z Opolą, który był zdecydowanym wrogiem nazizmu i walczył z NSDAP, mając jeden cel – aby tej partii zaszkodzić, dodatkowo stwarzał wielkie problemy dla funkcjonowania oddziałów SA, gdyż sam własnoręcznie kilku członków SA pobił pałką gumową⁵⁸. Kierownik placówki policji kryminalnej Opole-Racibórz o nazwisku Peters, który przed dojściem Hitlera do władzy zamieszkiwał w Opolu – jego późniejszego miejsca pobytu tajnej policji nie udało się ustalić – zaliczony został do wielkich wrogów NSDAP⁵⁹.

Ponadpięćdziesięcioletni inżynier Wilhelm Mainka pochodzący z Królewskiej Huty (obecnie Chorzów), zamieszkały w Zawadzkiem, został określony jako wielki przeciwnik nazistów, ponieważ miał szykanować miejscowych robotników huty należących do NSDAP⁶⁰, podobnie jak kolejny ponadpięćdziesięcioletni inżynier z Zawadzkiego Otto Widera z Chróścic pod Opolem⁶¹. Kolejnym według kartoteki Gestapo wrogiem ruchu hitlerowskiego był niemiecki urzędnik pocztowy Hugo Meisel urodzony w okolicach Prudnika, zamieszkały w Głuchołazach przy ul. Ogrodowej 8 (Gartenstrasse), który do asystentki telegraficznej i swojej siostry nie wypowiadał pozdrowienia hitlerowskiego (*Heil Hitler!*), lecz parodiując to pozdrowienie – wychwalał Moskwę (*Heil Moskau!*)⁶², co zdaniem autora artykułu świadczy prawdopodobnie o pozytywnym nastawieniu do komunizmu sowieckiego.

Przedmiotem inwigilacji gestapowskiej był również były zastępca wiceprezydenta rejencji opolskiej i działacz polityczny Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (Sozialdemokratische Partei – SPD) – Gerhard Mueller, urodzony 5 listopada 1876 r. w Węgrowcu, który w latach 30. XX w. przebywał w Ber-

⁵⁷ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: AP w Opolu), Gestapo Oppeln, Kartoteka przeciwników politycznych, s.p. Osoba ta jest bliżej nieznaną w polskiej i niemieckiej literaturze dotyczącej niemieckiej policji na Opolszczyźnie.

⁵⁸ *Ibidem*; por. *Adressbuch der Stadt...*, s. 14: *Braeuer Max, Polizei Hauptmann, Danziger Freiheit 10*.

⁵⁹ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

linie (dzielnica Zehlendorf) i według opolskiego Gestapo był przeciwnikiem NSDAP i organizacji afiliowanych jako zdecydowany socjaldemokrata⁶³.

Nauczyciel religii Ernst Wichulla, urodzony 23 czerwca 1899 r. w Orzegowie k. Bytomia, zamieszkujący uprzednio w Głuchołazach, natomiast od 29 kwietnia 1935 r. przebywający w Raciborzu przy ul. Solnej 18 (Salzstrasse), podczas nauczania religii w szkole w Głuchołazach wielokrotnie przeciwko NSDAP i wodzowi (Hitlerowi) „podjudzał i przytaczał kłamliwe opowieści o partii narodowosocjalistycznej”⁶⁴.

Oprócz przeciwników NSDAP Gestapo w Opolu założyło kartoteki byłym burmistrzom i dowódcom policyjnym z okresu Republiki Weimarskiej, którzy nie przejawiali działalności politycznej, ale mieli być obserwowani i w razie potrzeby unieszkodliwiani lub używani do celów zbieżnych z bieżącymi potrzebami NSDAP. Jednymi z pierwszych obserwowanych członków dawnej elity władzy byli m.in.: dr Codlitz, były burmistrz Gliwic⁶⁵, dr Danehl (Erich Danehl⁶⁶), były szef niemieckiej policji w okręgu przemysłowym zamieszkały w Gliwicach⁶⁷, oraz jego zastępca Kroschewski⁶⁸, jak również asesor rejencyjny rejencji opolskiej Otto Evers zamieszkały w Opolu przy ul. Sądowej (Gerichtstrasse) i major niemieckiej policji Freyschmidt z Gliwic⁶⁹, radca policyjny Kusch z Raciborza⁷⁰, a także dowódca placówki Schutzpolizei Oppeln-Ratibor, niejaki Keller z Opola⁷¹. Burmistrz Bytomia Leeber („Hubert Leeber – Oberbürgermeister Beuthen 1924–1925”⁷²) również został zauważony i odnotowano, iż w 1933 r. przeprowadził się z Bytomia do Wiesbaden⁷³, zaś major niemieckiej policji z Bytomia niejaki Mahnke został przez opolskie Gestapo sprawdzony⁷⁴, podobnie jak dr Niklasch (Alfons Alois Niklasch⁷⁵), burmistrz Raciborza⁷⁶, i Reche (Waldemar Reche⁷⁷), burmistrz Kluczborka⁷⁸. Podobnym działaniom operacyjnym Gesta-

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² <http://verwaltungsgeschichte.de/beuthen.html> (29.05.2018).

⁷³ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Ibidem.*

⁷⁸ *Ibidem.*

po podlegał major niemieckiej policji Sterke z Raciborza pełniący funkcję dowódcy inspekcyjnego Schutzpolizei Ratibor⁷⁹ oraz komendant Schutzpolizei Gleiwitz niejaki Soffner⁸⁰. Listę inwigilowanych członków poprzednich elit politycznych zamyka burmistrz Nysy w latach 1911–1915 dr Max Warmbrunn⁸¹, który wraz z innymi, wymienionymi wcześniej, mógł stanowić zagrożenie dla powstającego w III Rzeszy nowego monopartyjnego porządku, a w istocie – państwa totalitarnego⁸².

Sytuacja rejencji opolskiej była o tyle skomplikowana, że przeciwnikami w walce politycznej stali się oprócz sił przeciwnych nazizmowi wśród społeczeństwa niemieckiego również przedstawiciele miejscowej ludności polskiej, działacze Związku Polaków w Niemczech oraz Polsko-Katolickiej Partii Ludowej, a także aktywni społecznie Żydzi z Central Verein der deutschen Staatsbuerger juedischen Glaubens, którzy również podlegali rozpracowaniu przez Gestapo, zaś zachowane gestapowskie zapisy kartoteczne, obecnie częściowo opublikowane, świadczą o rozmiarach tej działalności⁸³.

Polsko-Katolicka Partia Ludowa, Okręg Górny Śląsk (Polnisch-Katholisches Volkspartei, Bezirk Oberschlesien – PKVP), której jednym z założycieli i przywódcą był Stefan Szczepaniak zamieszkały w Opolu, podlegała stałej obserwacji i inwigilacji przez opolskie Gestapo⁸⁴, podobnie jak setki członków Związku Polaków w Niemczech zamieszkałych w omawianej rejencji⁸⁵.

Takim samym działaniom policyjnym poddana była Niemiecka Partia Demokratyczna (Deutsche Demokratische Partei – DDP) i jej okręgowy przywódca Brauer, z zawodu adwokat⁸⁶. Kolejnym obserwowanym lokalnym działaczem partyjnym był przewodniczący Niemieckiej Partii Socjalnej Okręg Górny Śląsk (Deutsche Soziale Partei Bezirk Oberschlesien) Max Geier, nauczyciel z zawodu, urodzony 5 sierpnia 1872 r., zamieszkały w Nysie w dzielnicy Nowa Wieś 28 (Gerstmannstrasse)⁸⁷. Radca rejencyjny Walter Klose, urodzony 6 marca 1882 r. w Oleśnicy, a zamieszkały w Nysie (Entzmannstrasse 11 oraz Entzmannstrasse 3), podlegał inwigilacji do 1 kwietnia 1934 r., gdy wyjechał do Erfurtu – wcześniej pełnił jednak funkcję przywódcy Niemieckiej Partii Ludowej (Deutsche Volkspartei – DVP)⁸⁸. Jednym z jego aktywnych współpracowników był Hermann Pyr-

⁷⁹ *Ibidem.*

⁸⁰ *Ibidem.*

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² <http://verwaltungsgeschichte.de/neisse.html> (29.05.2018); por. AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

⁸³ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸ *Ibidem.*

kosch z Gliwic, członek Górnośląskiego Wydziału Prowincjonalnego (Ober-schlesische Provinzialausschuss)⁸⁹. Kolejną partią sprawdzaną przez Gestapo w Opolu była Partia Państwowa (Staatspartei), której czołowy aktywista w rejencji, adwokat Richard Schmidt, urodzony 10 października 1903 r. w Gliwicach i tamże zamieszkały, i nominalnie działający w NSDAP, nie przejawiał sympatii do nazistów, gdyż w notatce sporządzonej przez funkcjonariusza Gestapo tenże stwierdza: „jest wielkim przeciwnikiem narodowego socjalizmu. Nie jest żadnym narodowym socjalistą. On sympatyzuje z Żydami”⁹⁰. Kolejny przypadek nominalnego działacza NSDAP dotyczy arystokraty i właściciela ziemskiego Wolfganga von Hauenschild, urodzonego 12 marca 1888 r. w miejscowości Szczyty k. Koźła, który do 1933 r. działał aktywnie w Chrześcijańsko-Narodowej Partii Chłopskiej (Christlich-Nationale Bauernpartei – CNBP), aby w 1937 r. zostać członkiem NSDAP⁹¹. Podobnie politycznie niezdecydowany posiadacz gospodarstwa rolnego w Sidzinie k. Grodkowa August Hillebrand był przedmiotem zainteresowania niemieckiej tajnej policji państwowej z powodu uprzedniego zaangażowania w Niemieckiej Partii Chłopskiej (Deutsche Bauernpartei – DBP), jednakże ten były działacz chłopski nie przekonał się do polityki nazistów i pozostał bezpartyjny⁹².

Za niewątpliwy sukces opolskie Gestapo uważało zapewne rozpoznanie i wykrycie domniemanego przywódcy loży wolnomularskiej, którym miał się okazać inżynier Otto Beyer, urodzony 8 maja 1878 r. w Roździenu k. Katowic, a zamieszkały w Zawadzkiem, zapewne pracownik miejscowej huty, który według opinii funkcjonariusza sporządzającego notatkę był wielkim przeciwnikiem NSDAP i przeciwko tej partii „podjudzał”⁹³. Trzeba podkreślić, że największą liczbę zapisów kartotecznych Gestapo w Opolu zgromadziło przeciwko działaczom polskim i żydowskim, a odnośnie do zaangażowania politycznego uwaga tajnej policji koncentrowała się na funkcjonariuszach czterech partii niemieckich: SPD, partii Centrum, DNVP oraz KPD. Omówienie inwigilacji tych czterech partii w dalszej części podrozdziału powinno dopełnić obraz sytuacji politycznej w rejencji.

Regionalna górnośląska siedziba KPD znajdowała się w Gliwicach (przy Wilhelmstrasse 26) i jako centrala miejscowych komunistów podlegała od 1933 r. stałej obserwacji przez Gestapo⁹⁴. Działacz tej partii Rudolf Butny, urodzony 11 listopada 1898 r. w osiedlu Hugohuette k. Tarnowskich Gór,

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

⁹³ *Ibidem.*

⁹⁴ *Ibidem.*

z zawodu ślusarz, był do 1933 r. mieszkańcem Olesna, ale z powodu działalności Gestapo 16 lipca 1933 r. uciekł do Polski – według doniesień był on człowiekiem o gwałtownym usposobieniu, kierownikiem bojowników tzw. Czerwonego Frontu (Rot Front) w Oleśnie i aktywnym komunistą⁹⁵. Butny powrócił z ucieczki do Polski w czerwcu 1939 r. i znalazł się w obozie dla uciekinierów niemieckich z Polski w Gogolinie, w którym odnalazło go opolskie Gestapo i został aresztowany za uprzednią działalność w KPD⁹⁶. Roman Chwallek, również ślusarz, urodzony 24 lipca 1898 r. w Wojnowicach k. Raciborza, został zaaresztowany za swoją działalność i przebywał w ciężkim więzieniu w Berlinie-Moabicy, gdyż był uprzednio gorliwym deputowanym KPD do Reichstagu i komunistycznym radnym miejskim⁹⁷. Jego żona Martha Chwallek, urodzona 1 października 1899 r. we Wrocławiu, wcześniej zamieszkała w Opolu, ok. 1938 r. w miejscowości Weinschoenebeck niedaleko Niederbarnim – podlegała represjom jako członkini KPD i kandydatka partii w wyborach do Reichstagu⁹⁸. Anton Jadasch, robotnik górniczy i sekretarz KPD na Górnym Śląsku, urodzony 25 maja 1888 r. w Krapkowicach k. Opolą, zamieszkiwał w Gliwicach (przy Huettenstrasse 2) i był deputowanym do Reichstagu. Po 1933 r. miał rzekomo przebywać w Moskwie, co jest informacją z kartoteki gestapowskiej błędną lub fałszywą – i został aresztowany w lutym 1933 r. w Wolnym Mieście Gdańsku, przewieziony do Berlina i następnie do ciężkiego więzienia w Strzelcach Opolskich, stamtąd do Bergedorf pod Hamburgiem i do obozu koncentracyjnego w Fuhlsbuethel. Został uwolniony w październiku 1934 r., przez dwa lata był bezrobotny, następnie zatrudniony jako robotnik w latach 1936–1939, aby zostać ponownie uwięziony w latach 1939–1944 w obozie koncentracyjnym – tym razem w Sachsenhausen, zaś po uwolnieniu z obozu – włączony do działalności KPD w Berlinie⁹⁹. Kolejny działacz KPD to Friedrich Jendrosch, robotnik kolejowy, urodzony 22 maja 1890 r. w Łomnicy k. Olesna, zamieszkały w Zabrze (przy Sedanstrasse 12), 1 kwietnia 1932 r. wyjechał do Berlina Reinikerdorf (na Pankover Allee 44) – był komunistycznym deputowanym do Landtagu trudniącym

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*; por. http://library.fes.de/FDGB-Lexikon/texte/biographien/j/Jadasch,_Anton.html (29.05.2018): „Anton Jadasch, Antoni Jadasz (ur. 25 maja 1888 w Krapkowicach, zm. 17 maja 1964 w Berlinie) – lider Związku Spartakusa na Górnym Śląsku (przekształconego w podległą KPD – Komunistische Partei Oberschlesiens) w latach 1918–1920, współzałożyciel i przewodniczący niezależnej Komunistycznej Partii Górnego Śląska – Komunistische Partei Oberschlesiens w latach 1920–1922, lokalny lider Komunistycznej Partii Niemiec w Prowincji Górnośląskiej w latach 1922–1933 – w 1906 r. przejściowo był w SPD, zwolennik bojkotu plebiscytu górnośląskiego w 1921 r. oraz przekształcenia powstań śląskich w ruch rewolucyjno-społeczny. Po wojnie w SED w Niemczech Wschodnich (NRD)” (tł. J.O.).

się w Berlinie produkcją i handlem cygarami¹⁰⁰. Wilhelm Katzmarek, urodzony 5 kwietnia 1896 r., zamieszkały w Stolarzowicach (przy Gleiwitzerstrasse 86), był dawnym funkcjonariuszem KPD i członkiem mniejszości polskiej, któremu opolskie Gestapo przypisywało sympatie komunistyczne i niechęć do zajmowania się stałą pracą¹⁰¹. Georg Lebok, robotnik w branży metalowej zamieszkały wcześniej w Gliwicach, po 1933 r. wyprowadził się do niewiadomego gestapowcom miejsca, gdyż wcześniej był kandydatem na deputowanego KPD w wyborach do Reichstagu¹⁰². Johann Smolorz, górnik, urodzony 8 lutego 1899 r. w Dziergowicach k. Koźła, był członkiem KPD i byłym powstańcem śląskim¹⁰³. Kolejny górnik, Philipp Schieron, urodzony 15 kwietnia 1898 r. w Sośnicy k. Zabrze, zamieszkały w Zabrzu na Osiedlu Barakowym (Siedlung Baracke 12), był kandydatem KPD na deputowanego do Reichstagu i jednym z uczestników procesu w Świdnicy w listopadzie 1934 r., podczas którego razem z innymi członkami swej partii przebywał w areszcie sądowym¹⁰⁴. Mistrz stolarski z Łowkowic k. Prudnika, niejaki Tunkel, komunistyczny deputowany do Landtagu przed 1933 r., również był inwigilowany przez Gestapo¹⁰⁵, podobnie jak deputowany do Reichstagu¹⁰⁶ i Landtagu z ramienia KPD robotnik kolejowy Josef Wiora urodzony 2 października 1892 r. w Bytomiu, który już 16 czerwca 1931 r. przeniósł się z Bytomia do Zabrze, gdzie mieszkał u niejakiego Wzwoła do 4 października 1932 r. (przy Hermannstrasse 9) i następnie wyprowadził się w niewiadome miejsce¹⁰⁷. Ostatnim z inwigilowanych przez Gestapo komunistów był dołowy robotnik górniczy Wilhelm Wilczek zamieszkały w Bytomiu (przy Muschallikstrasse 21 oraz Friedrichstrasse 68 u niejakiego Kadziocha), którego określono jako wcześniejszego aktywnego członka KPD, a obecnie (po 1933 r.) członka mniejszości polskiej¹⁰⁸. Jak wynika z powyższego opisu, inwigilacji podlegali członkowie KPD zarówno uprawiający czynnie politykę, jak i znani z sympatii prokomunistycznych byli członkowie tej partii, wobec której NSDAP skierowało po 1933 r. główne siły tajnej policji. Część aktywnych działaczy zostało aresztowanych i wysłanych

¹⁰⁰ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

¹⁰¹ *Ibidem.*

¹⁰² *Ibidem.*

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ *Ibidem.*

¹⁰⁶ <http://mdz12.bib-bvb.de/~db/bsb00000006/images/index.html?nativeno=260> (29.05.2018): „Josef Wiora deputowany KPD do Reichstagu w 1932 r. z Okręgu Wyborczego nr 9 w Opolu [niem. Oppeln], bezwyznaniowy, w latach 1919–1920 w SPD, następnie w KPD, uzyskał wykształcenie podstawowe w Bytomiu [niem. Volksschule Beuthen], deputowany KPD do prowincjonalnego Landtagu” (tł. J.O.).

¹⁰⁷ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

¹⁰⁸ *Ibidem.*

do nowo utworzonych obozów koncentracyjnych i więzień, natomiast za pozostałymi działaczami, spośród których część uciekła do Polski, a niektórzy nawet próbowali uciec do Związku Sowieckiego, podjęto poszukiwania. Na ogół członkami KPD w rejencji opolskiej byli robotnicy górniczy i kolejowi, ślusarze i stolarze – i to właśnie na nich skupiła się działalność operacyjna opolskiego Gestapo w latach 30. XX w.

Kolejną liczącą się partią opozycyjną wobec NSDAP była DNVP – Niemiecka Narodowa Partia Ludowa, do której należeli głównie posiadacze ziemscy wywodzący się ze szlachty i arystokracji. Przewodniczącym partii w rejencji opolskiej był niejaki [Walther] von Thomas, posiadacz tzw. dóbr rycerskich w miejscowości Świniary Wielkie k. Kluczborka, którego Gestapo poddało inwigilacji¹⁰⁹. Regionalna siedziba DNVP znajdowała się w Opolu przy obecnej ulicy Barlickiego 5 (Lindenstrasse)¹¹⁰. Szefowa miejskiej struktury partyjnej w Opolu Marie Adamaschek, urodzona 26 lutego 1883 r. w Opolu, zamieszkała na ul. Książąt Opolskich 46 (Nikolaistrasse), archiwistka w tutejszej Izbie Rzemieślniczej i Przemysłowej, deputowana Landtagu z ramienia tej partii – również pozostawała pod obserwacją tajnej policji¹¹¹. Kolejnym obserwowanym członkiem tej partii był Robert Boese, oficer Reichswehry, urodzony 31 maja 1885 r. w Nowej Jamce k. Niemodlina, zamieszkały w Opolu przy ul. Grunwaldzkiej 6 (Sedanstrasse), przebywający według autora artykułu pod koniec lat 30. XX w. w Giessen w Hesji – był deputowanym do Reichstagu i Landtagu oraz dowódcą górnośląskiego Stahlhelmu¹¹². Bodo de Roberti Jessen, *Landrat a. D.* i posiadacz dóbr ziemskich, urodzony 3 października 1875 r. w Rendsburgu, zamieszkały w Błazejowicach k. Koźła, uważany był przez Gestapo za reakcjonistę i aktywnego członka DNVP¹¹³. Zagrożenie dla nazistów stanowili również mówca partyjny DNVP, niejaki Gabirsch z Opolu¹¹⁴, oraz dyrektor fabryki Friedrich Greulich, urodzony 5 lipca 1873 r. w miejscowości pod Wrocławiem, który 8 października 1934 r., przeprowadził się do Drezna (na Haehnelstrasse 3), gdyż był deputowanym w Landtagu i aktywnym przedstawicielem DNVP w Górnośląskim Wydziale Prowincjonalnym¹¹⁵. W charakterystyce, którą sporządziło opolskie Gestapo, czytamy: „honorowy, dokładny, dobry kolega, w swoim kierowaniu zakładem Zellstoff Werke całkowicie poświęcony temu zadaniu”¹¹⁶, ale pomimo tych cech musiał on wyjechać do innego regio-

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem.*

¹¹³ *Ibidem.*

¹¹⁴ *Ibidem.*

¹¹⁵ *Ibidem.*

¹¹⁶ *Ibidem.*

nu Niemiec. Hrabia Hubertus von Turawa, urodzony 25 listopada 1874 r. w Turawie k. Opola, zamieszkały na zamku w Turawie, posiadacz tamtejszego majoratu, był członkiem jednej z frakcji DNVP w pruskim Landtagu przed 1933 r., zaś po dojściu Hitlera do władzy nie cieszył się sympatią nowego rządu¹¹⁷. Podobny los spotkał działacza DNVP z Paczkowa, inspektora gospodarczego Alfonsa Hermanna, tamtejszego przewodniczącego tej partii¹¹⁸ oraz byłego deputowanego do Landtagu prowincjonalnego, nauczyciela szkoły ludowej (tj. podstawowej) o nazwisku Karl Hoinka, urodzonego 26 lipca 1883 r. w Dytmarowie k. Prudnika, zamieszkałego w Głogówku (przy Glueckstrasse 3), a później w Głucholazach¹¹⁹. Kolejnym przypadkiem inwigilacji polityka DNVP było sprawdzenie lekarza medycyny Otto Januscha, urodzonego 26 grudnia 1886 r. w Koszęcinie k. Głubczyc, a zamieszkałego w Głucholazach (przy Gartenstrasse 3), którego określono w kartotece jako monarchistę – został on przeniesiony w 1935 r. z organizacji Stahlhelm do tzw. rezerwy SA; zauważono tam jego sympatie prożydowskie (*judenfreundlich*), ale stwierdzono, iż obecnie wykonuje swój zawód i nie angażuje się politycznie¹²⁰. Przedsiębiorca budowlany dr Fritz Kleiner, urodzony 6 maja 1893 r. w Bytomiu i tamże zamieszkały (przy Dietrich Eckartstrasse 9), był deputowanym do Reichstagu z ramienia DNVP, wydawcą prasy partyjnej i członkiem dwóch łóż wolnomularskich – Johannes Loge Silberfels oraz w latach 1922–1927 Grossen Landes Loge der Freimauern von Deutschland I Grad, co zostało skrzętnie odnotowane przez tajną policję¹²¹. Marie Lowack z domu Zollner, urodzona 6 lipca 1874 r. w Miechowicach k. Bytomia, zamieszkująca w Gliwicach (przy Moltkestrasse 10), była kandydatką swej partii do Reichstagu, deputowaną do prowincjonalnego Landtagu i przewodniczącą grupy miejscowej monarchistycznego Związku Królowej Luizy; po 1933 r. przekonała się do narodowego socjalizmu i nawet została mówczynią NSDAP¹²². Arystokrata i właściciel gospodarstwa rolnego Rene von Maubeuge, urodzony 4 kwietnia 1896 r. we Wrocławiu, zamieszkujący do lat 30. XX w. w Oleśnie, a następnie w Prusach Wschodnich, był kierownikiem placówki partyjnej DNVP w Oleśnie oraz wielkim przeciwnikiem NSDAP i jej organizacji afiliowanych¹²³. Inny właściciel gospodarstwa rolnego, dr Rudolph Pratsch, urodzony 11 listopada 1894 r. w Bogacicy k. Olesna, a zamieszkały w tym samym powiecie, został scharakteryzowany przez opolskich gestapowców jako człowiek energiczny i re-

¹¹⁷ *Ibidem.*

¹¹⁸ *Ibidem.*

¹¹⁹ *Ibidem.*

¹²⁰ *Ibidem.*

¹²¹ *Ibidem.*

¹²² *Ibidem.*

¹²³ *Ibidem.*

gionalny przywódca Stahlhelmu, który przed 1933 r. zwalniał ze swego gospodarstwa robotników i innych pracowników związanych z NSDAP i był do tej partii wrogo nastawiony, ale później został regionalnym szefem narodowosocjalistycznej organizacji rolniczej powiązanej z nazistami oraz dowódcą rezerwy SA¹²⁴. Dyrektor fabryki w Raciborzu, major Reichswehry i arystokrata Moy Max von Schade, urodzony 7 maja 1886 r. w Muenster, a zamieszkały w Raciborzu (przy Adolf Hitlerstrasse 26), jako członek regionalnego zarządu DNVP nie wszczynał żadnych gwałtownych akcji przeciwko NSDAP¹²⁵. Posiadacz dóbr ziemskich Max Schwobe urodzony 7 grudnia 1874 r. w Świętowie Polskim k. Nysy, zamieszkały tam pod numerem 11, był deputowanym do Reichstagu i Landtagu prowincjonalnego z DNVP i jako taki był pilnie obserwowany¹²⁶. Leśniczy Rudolf Siegling, urodzony 26 listopada 1885 r. w Erfurcie, a zamieszkały w Biskupicach k. Olesna, jako aktywny członek DNVP i deputowany powiatowy tej partii swoją działalnością zasłużył sobie początkowo na miano wielkiego przeciwnika NSDAP, a jednak po 1933 r. przystąpił do partii narodowosocjalistycznej, zachowując poglądy monarchistyczne, których nie ujawniał publicznie¹²⁷. Fridolin Straube urodzony 31 lipca 1877 r. w Neu Lomnitz k. Habelschwerdt, zamieszkały w Raciborzu (przy Heinrichstrasse 41), sekretarz DNVP, oraz deputowany do Landtagu i radca sądowy z Opola Walter von Stoephasius, aktywny członek tej partii – obydwaj byli przedmiotem zainteresowania opolskiego Gestapo¹²⁸. Posiadacz dóbr ziemskich i aktywny członek DNVP Hans von Studnitz urodzony 24 lutego 1885 r. w Hanowerze, zamieszkały w majątku Świercze k. Olesna, został scharakteryzowany przez gestapowców jako człowiek władczy i przeciwnik narodowego socjalizmu, który w 1936 r. nadal świętował urodziny ekscesarza i uporczywie nie stosował tzw. niemieckiego pozdrowienia (*Heil Hitler*)¹²⁹. Kolejny właściciel dóbr ziemskich inwigilowany przez Gestapo to Walter Thomas, regionalny szef partii i jeden z przywódców DNVP na Górnym Śląsku, zamieszkały w majątku Świniary Wielkie k. Kluczborka, który do 1933 r. był deputowanym prowincjonalnym bojowej organizacji monarchistycznej o nazwie Kampf-front Schwarz-Weiss-Rot – był obserwowany do 1935 r., gdyż w owym roku zmarł¹³⁰. Zwolennikiem DNVP był również proboszcz katolicki Edgar Wolf urodzony 28 lutego 1892 r. w Bojkowie k. Toszka, który został wybrany w 1929 r. jako deputowany do Reichstagu z tej partii i przez to był póź-

¹²⁴ *Ibidem.*

¹²⁵ *Ibidem.*

¹²⁶ *Ibidem.*

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ *Ibidem.*

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ *Ibidem.*

niej obserwowany przez tajną policję¹³¹. Posiadacz dóbr ziemskich Rudolf von Watzdorf z Proślic k. Kluczborka był przed 1933 r. bardzo prominentnym działaczem DNVP, gdyż zasiadał w Pruskiej Radzie Państwowej z ramienia swej partii, a w następnych latach zauważono, iż nie wykonuje tzw. niemieckiego pozdrowienia oraz lekceważy NSDAP i jej organizacje afiliowane¹³². Co trochę nietypowe, do partii monarchistycznej należał też Kurt Wassner, robotnik hutniczy i ślusarz z miejscowości Bobrek-Karb pod Bytomiem – kandydat na deputowanego do Reichstagu, którego opolskie Gestapo również bacznie obserwowało¹³³.

Jak wynika z powyższego zestawienia, członkowie DNVP wywodzili się głównie spośród posiadaczy ziemskich i szlachty gospodarującej na terenach rolniczych rejencji, a w szczególności w powiatach oleskim, kluczborskim i nyskim. Byli oni postrzegani jako przeciwnicy NSDAP z powodu pielęgnowanych przez nich tradycji monarchistycznych i lekceważeniu przy tym zachodzących przemian politycznych i hegemonii nazistów.

Kolejnym i wydaje się, że w przypadku rejencji opolskiej jednym z silniejszych środowisk politycznych była chadecka partia Centrum, której członkowie byli bardzo aktywnie obserwowani przez tajną policję, podobnie jak członkowie SPD, i dla działaczy tych partii została stworzona pokazna kartoteka¹³⁴. Partia Centrum, znana również pod nazwą Katolickiej Partii Ludowej na Górnym Śląsku (Katholische Volkspartei), była kierowana przez duchownego – był nim ks. prałat Carl Ulitzka urodzony 24 września 1873 r. w Jaroniowie k. Głubczyc, a sekretariat partii mieścił się w Raciborzu¹³⁵. Jednym z najaktywniejszych raciborskich członków tej partii i członkiem jej zarządu był deputowany miejski i miejscowy nauczyciel August Adamek, urodzony 12 sierpnia 1890 r. w Rudzie k. Raciborza i zamieszkały w Raciborzu (przy Viktoriastrasse 19)¹³⁶. Obserwacji przez tajną policję podlegał również posiadacz dóbr ziemskich Adalbert Beck, urodzony 17 października 1863 r. w Bodzanowie k. Nysy, a zamieszkały w dobrach Wierzbice do 10 grudnia 1938 r., a później w Nysie (przy Hindenburgstrasse 17), gdyż był deputowanym partii Centrum do Reichstagu oraz jej deputowanym do prowincjonalnego Landtagu¹³⁷. Posiadacz młyna Paul Bauer ze Sternalic k. Olesna jako deputowany powiatowy Centrum i zastępca landrata oleskiego zyskał w Gestapo bardzo ciekawą charakterystykę: „szpicel partii Centrum. Bauer był do 1933 r. fanatycznym katolikiem.

¹³¹ *Ibidem.*

¹³² *Ibidem.*

¹³³ *Ibidem.*

¹³⁴ *Ibidem.*

¹³⁵ *Ibidem.*

¹³⁶ *Ibidem.*

¹³⁷ *Ibidem.*

Polityczne przekonania nie zostały zauważone¹³⁸. Komisarz policji Bernhard Brommer urodzony 16 maja 1904 r. w Steblowie k. Tarnowskich Gór, a zamieszkały w Prudniku (przy Wallstrasse 4), mówca partyjny partii Centrum, został za działalność polityczną zwolniony ze stanowiska urzędnika policyjnego¹³⁹. Aktywny członek partii i dziennikarz Hugo Brueckner urodzony 23 listopada 1872 r. w Prudniku i tamże zamieszkały (przy Kirchplatz 5/6), jako przewodniczący deputowanych Centrum w radzie miejskiej Prudnika i redaktor naczelną „Neustaedter Zeitung” również był bardzo bacznie obserwowany przez Gestapo i w odpowiednim momencie zwolniony ze stanowiska, po 1933 r. pracował jako kolporter prasy¹⁴⁰. Kolejny prudnicki członek partii Centrum to Anton Belda urodzony 12 grudnia 1895 r. w Prudniku i tamże zamieszkały (przy Kretschmarstrasse), deputowany miejski i powiatowy z partii Centrum, a także członek rady prowincjonalnej tejże partii, który od marca 1936 r. pełnił kierowniczą rolę w przedsiębiorstwie Bauproduktiv GmbH Neustadt O/S i w innych towarzystwach budujących osiedla robotnicze w Prudniku¹⁴¹. Dentysta Rudolf Boehm urodzony 30 października 1893 r. w Brzegu na terenie rejencji wrocławskiej, a zamieszkały w Głuchołazach (przy Adolf Hitlerstrasse 17), był członkiem partii Centrum i przewodniczącym rady miejskiej w Głuchołazach oraz partyjnym mówcą podczas wyborów, a także szefem katolickiego zrzeszenia o nazwie Katholischer Gesellenverein und Altsenior der Kolpingsfamilie¹⁴². Nauczyciel Anton Brzezinka urodzony 5 grudnia 1876 r. w Tworkowie k. Raciborza, a zamieszkały w Gliwicach, był tamtejszym aktywnym działaczem i przewodniczącym miejskim partii Centrum, który sprzeciwiał się NSDAP, zwalczając aktywnie zebrania nazistów, za co po 1933 r. został zwolniony z gliwickiego magistratu¹⁴³. Rolnik August Cimander z Bojkowa był kandydatem na deputowanego do Reichstagu z partii Centrum i był przez Gestapo obserwowany¹⁴⁴, podobnie jak radca szkolny Dwucet urodzony 8 sierpnia 1875 r. w Baborowie, wcześniej zamieszkały w powiecie oleskim, a następnie w Strzelcach Opolskich (przy Gustav Freitagstrasse 7), który zyskał taką opinię u opolskiego Gestapo: „Przed 1933 r. członek partii Centrum i człowiek niezależny, jako taki bardzo trudny przeciwnik NSDAP. Po 1933 r. nie jest wiadomo o charakterystyce jego. W maju 1939 r. wstąpił do NSDAP i został powiatowym kierownikiem organizacji Reichkolonialbund oraz Bund Deutsche Osten, jest kościelnie zaangażowany, wiel-

¹³⁸ *Ibidem.*

¹³⁹ *Ibidem.*

¹⁴⁰ *Ibidem.*

¹⁴¹ *Ibidem.*

¹⁴² *Ibidem.*

¹⁴³ *Ibidem.*

¹⁴⁴ *Ibidem.*

ki zwolennik chodzenia do kościoła”¹⁴⁵. Franz Erhardt urodzony 15 lipca 1880 r. w Fuhrbach k. Duderstadt, a zamieszkały w Raciborzu (przy Charlottenstrasse 9), był deputowanym do Reichstagu oraz wydziału prowincjonalnego i dyrektorem St. Josefwerkes¹⁴⁶. Doktor nauk prawnych Albert Franke, były sekretarz Urzędu Arcybiskupiego we Wrocławiu i były burmistrz Nysy w latach 1916–1933¹⁴⁷, urodzony 23 maja 1887 r. w Nysie i tamże zamieszkały (przy An der Umflut 4), według Gestapo fanatyczny członek partii Centrum – od 3 lutego 1936 r. przebywał w Wiesbaden, ale utrzymywał kontakty z przyjaciółmi z partii pozostałymi w Nysie¹⁴⁸. Ksiądz Paul Foik urodzony 9 grudnia 1878 r. w Gliwicach, a zamieszkały w Oleśnie, zdaniem Gestapo jako członek partii Centrum wykorzystywał swój status osoby duchownej, aby publicznie w kościele zwalczać NSDAP i ograniczyć jej rozwój, a po 1933 r. pozostał wrogiem nazistów¹⁴⁹. Adwokat i notariusz dr Ernst Fuchs z Niemodlina, były członek partii Centrum, został przez opolskie Gestapo tak scharakteryzowany: „Jest również tajnym wrogiem państwa narodowosocjalistycznego. Sabotował swą służbę w straży granicznej, jest czytelnikiem angielskiej gazety «Times» oraz przedstawicielem prawnym hrabiego Friedricha Leopolda von Praschma z Niemodlina”¹⁵⁰. Kolejny katolicki adwokat i przewodniczący rady miejskiej w Raciborzu to dr Alfons Gawlik urodzony 10 lutego 1888 r. w Rogożanach k. Głubczyc, zamieszkały w Raciborzu (przy Eisenbahnstrasse 19) – on był również inwigilowany przez Gestapo, gdyż jako aktywny członek swej partii należał do organizacji Reichsbanner¹⁵¹. Kierownik szkoły Rohterschen Lehranstalt w Głucholazach dr Erich Grabowski, urodzony 17 stycznia 1883 r. w miejscowości Bischofsberg w Prusach Wschodnich, zamieszkały uprzednio w Głucholazach, wyjechał 1 marca 1936 r. do Wrocławia (na Kronprinzenstrasse 39), gdyż jako mówca stowarzyszeń katolickich i partii Centrum musiał po przejęciu władzy przez nazistów przejść w stan spoczynku, a pomimo tego i tak spotykały go represje ze strony Gestapo¹⁵². Rolnik Fritz Henkel zamieszkały w Szklarach k. Grodkowa, który do 1933 r. zasiadał jako deputowany Centrum w pruskim Landtagu, również wielokrotnie doznał gestapowskich represji i zmarł 21 lipca 1939 r.¹⁵³ Ksiądz Karl Herold zamieszkały w Zębolicach k. Olesna według informacji gesta-

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ <http://verwaltungsgeschichte.de/neisse.html> (29.05.2018).

¹⁴⁸ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*.

powskich „wykorzystywał swój status duchownego, aby NSDAP szkodzić i tę partię zwyciężyć”¹⁵⁴. Przy przemianowaniu Katolickiego Związku Kobiet (Katholische Frauenverein – KFV) na Narodowosocjalistyczny Związek Kobiety (Nationalsozialistische Frauenschaft – NSF), z powodu jego sprzeciwu odnośnie tej sprawy, księdza z inspiracji NSDAP pobito¹⁵⁵. Kupiec towarów żelaznych Heinrich Hartwig urodzony 4 lipca 1875 r. w Opolu i w Rynku tego miasta zamieszkały, był do 1933 r. deputowanym do Reichstagu z partii Centrum, za co spotykały go później ze strony nazistów represje¹⁵⁶. Dr Jochnel, radca sądowy urodzony 30 sierpnia 1901 r. w Opolu, a zamieszkały w Oleśnie, wyjechał 30 maja 1936 r. do Wrocławia (na Steinstrasse 111), gdyż jako członek partii Centrum był również dowódcą organizacji bojowej Kreuzschar i zwalczał aktywnie poczynania NSDAP¹⁵⁷. Radca szkolny Georg Janocha urodzony 4 kwietnia 1882 r. w Sausenberg, a zamieszkały w Nysie (przy Marienstrasse 6) – przebywał od 5 kwietnia 1932 r. w Zabrze, uprzednio jako członek partii Centrum zasiadał w Pruskiej Radzie Państwowej i był przeciwnikiem nazistów¹⁵⁸. Nauczyciel w szkole pomocniczej (Hilfschule) w Prudniku Johannes Klings, urodzony 13 sierpnia 1891 r. we Wrocławiu, a zamieszkały od 1933 r. w Kłodnicy k. Koźła, był obserwowany przez opolskie Gestapo z powodu tego, iż pełnił w partii Centrum funkcję kierownika propagandowego grupy miejscowej w Prudniku i jego wystąpienia propagandowe były znane w całym powiecie¹⁵⁹. Adwokat i były burmistrz Bytomia z ramienia partii Centrum w latach 1925–1933 dr Adolf Knakrick¹⁶⁰ wykonujący swój zawód we Wrocławiu został przez Gestapo określony jako „wielki wróg NSDAP”¹⁶¹, podobnie jak były burmistrz Raciborza z lat 1925–1933¹⁶² adwokat dr Adolf Kaschny urodzony 30 maja 1881 r. w Koeberwitz k. Hulczyna, a zamieszkały w Raciborzu (przy Oberwallstrasse 31), który był uprzednio członkiem Rady Państwowej w pruskim Landtagu, członkiem Rady Rzeszy oraz członkiem zarządu partii Centrum¹⁶³. Mistrz budowlany Albert Kucharz urodzony 19 sierpnia 1878 r. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a zamieszkały w Gliwicach, był tam deputowanym miejskim partii Centrum i jej przewodniczącym w tym mieście – na zebraniach partyjnych na wolnym powietrzu przema-

¹⁵⁴ *Ibidem.*

¹⁵⁵ *Ibidem.*

¹⁵⁶ *Ibidem.*

¹⁵⁷ *Ibidem.*

¹⁵⁸ *Ibidem.*

¹⁵⁹ *Ibidem.*

¹⁶⁰ <http://verwaltungsgeschichte.de/beuthen.html> (29.05.2018).

¹⁶¹ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

¹⁶² <http://verwaltungsgeschichte.de/ratibor.html> (29.05.2018).

¹⁶³ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

wiał i zwalczał NSDAP oraz jej organizacje afiliowane¹⁶⁴. Prałat Josef Kubis¹⁶⁵, urodzony 19 marca 1874 r. w Proszowie k. Namysłowa, zamieszkiwał w Opolu przy ul. Katedralnej 2 (Kirchstrasse), według opolskiego Gestapo był nie tylko aktywnym członkiem partii Centrum, lecz również zajadłym przeciwnikiem NSDAP, jak pisali gestapowcy: „Jego nastawienie nie zmieniło się do chwili obecnej”¹⁶⁶. Ślusarz Wilhelm Kreker, urodzony 10 stycznia 1905 r. w Ornontowicach k. Pszczyny, a zamieszkały w Gliwicach (przy Teucherstrasse 35), był deputowanym do pruskiego Landtagu z partii Centrum¹⁶⁷. Syndyk Karl Krisch, urodzony 21 lipca 1880 r. we Wrocławiu, a zamieszkały w Prudniku (przy Adolf Hitlerstrasse 50), był syndykiem przy Zarządzie Miasta Prudnik oraz prowadził interesy Katolickiego Związku Urzędników (Katholische Beamtenverein – KBV)¹⁶⁸. Natomiast nauczyciel Alfred Kosian z Głogówka natomiast podlegał inwigilacji gestapowskiej z powodu kandydowania z partii Centrum do Reichstagu¹⁶⁹. Prezes rejencji opolskiej w latach 1929–1933 dr Hans Georg Lukaschek, urodzony 22 maja 1885 r. we Wrocławiu, zamieszkały w Opolu przy pl. Wolności 1 (Regierungsplatz), przeniósł się 15 lipca 1933 r. do Bad Wolfesgrund, a stamtąd po jakimś czasie do Wrocławia, gdzie pracował jako adwokat – wcześniej postrzegany jako zwolennik polityki partii Centrum i wróg NSDAP, jednak po kilku latach jego poglądy nie zostały przez Gestapo w Opolu rozpoznane¹⁷⁰. Nauczycielka Maria Labryga, urodzona 18.12.1887 r. w Elberfeld, a zamieszkała w Gliwicach (niem. Schroetterstrasse 15), była kandydatką na deputowaną do Reichstagu i przewodniczącą diecezjalnego Związku Niemieckich Nauczycieli Katolickich¹⁷¹. Właściciel drukarni książek Friedrich Lindner, urodzony 10 czerwca 1892 r. w Raciborzu i tamże zamieszkały (przy Wilhelmstrasse 13), był niezbyt aktywnym członkiem partii do 1933 r., ale później Gestapo postrzegało go jako przeciwnika państwa narodowosocjalistycznego¹⁷². Franz Lütke, radca szkolny zamieszkały uprzednio w Oleśnie, a następnie we Wrocławiu, aktywny członek partii Centrum oraz przewodniczący rady miejskiej w Oleśnie i jako taki wielki przeciwnik NSDAP, został po 1933 r. sekretarzem

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ A. Hanich, *Ks. Prałat Józef Kubis, budowniczy opolskich kościołów i szpitali*, „Gazetka Parafii pw. św. ap. Piotra i Pawła w Opolu” 2010, nr 4(149), s. 3–5, 8–11.

¹⁶⁶ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

¹⁶⁷ *Ibidem*

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² *Ibidem*.

Urzędu Biskupiego we Wrocławiu¹⁷³. Kolejnym inwigilowanym przez opolskie Gestapo działaczem partii Centrum był lekarz medycyny dr Paul Mehling, urodzony 31 stycznia 1892 r. w Mainz, a zamieszkały w Głuchołazach (przy Bergstrasse), w tzw. Villa Norden, który był dowódcą organizacji bojowej Kreuzschar w Głuchołazach i mówcą partyjnym, od 1932 r. został członkiem SPD¹⁷⁴. W tejże partii wspiął się tym, iż podczas kampanii wyborczej zawiesił na szyi osła plakat z hasłem „Osłem jest, kto na Hitlera głosuje!” i w swoich przemówieniach ostro krytykował NSDAP i jej afiliowane organizacje¹⁷⁵. Johannes Mantke, dyrektor Szkoły Kupieckiej w Gliwicach, urodzony 10 marca 1898 r. i w Gliwicach również zamieszkały (przy Hegenscheidtstrasse 34) – członek pruskiego Landtagu¹⁷⁶ – oraz Stefan Moesle, urodzony 8 grudnia 1874 r. w Hennigshofen wysoki urzędnik państwowy oraz członek Rady Rzeszy z ramienia Centrum, zamieszkujący do 1937 r. w Raciborzu (przy Blumenstrasse 1) – obaj byli przez gestapowców podejrzewani o działalność opozycyjną wobec narodowego socjalizmu¹⁷⁷. W stosunku do sekretarza państwowego S. Moesle nastąpiło tak intensywne działanie nazistów, że 29 czerwca 1937 r. wyjechał on do położonej w Górnej Bawarii miejscowości Starnberg-Söcking (na Prinz Karlstrasse 40)¹⁷⁸. Zarządca finansowy Bernhard Münster ze Skorogoszczy k. Niemodlina – członek partii Centrum i jej deputowany powiatowy oraz zarządca hrabiego Keressenbrocka w Skorogoszczy – został określony przez Gestapo jako skryty przeciwnik narodowego socjalizmu; zmarł w 1937 r.¹⁷⁹ Posiadacz ziemski hrabia von Matuschka z Wrocławia był członkiem partii Centrum i byłym landratem opolskim, a następnie radcą rejencyjnym w Urzędzie Nadprezydialnym Prowincji Śląskiej we Wrocławiu – był z tego powodu uważany za zagrożenie dla nazistów śląskich, lecz jak stwierdziło Gestapo: „politycznie się nie udziela”¹⁸⁰. Burmistrz Zabrze z ramienia Centrum Theodor Opperskalski, urodzony 8 listopada 1889 r. w Radzionkowie, zamieszkały w Zabrzu (przy Dorotheenstrasse 19), w dniu 6 kwietnia 1937 r. przeniósł się do Wrocławia (na Kastalien Alle 3a)¹⁸¹. Kolejnymi osobami z partii Centrum obserwowanymi przez opolskich gestapowców byli sekretarz pocztowy Paul Polke z Paczkowa – przewodniczący partii w tym mieście – oraz

¹⁷³ *Ibidem.*

¹⁷⁴ *Ibidem.*

¹⁷⁵ *Ibidem.*

¹⁷⁶ *Ibidem.*

¹⁷⁷ *Ibidem.*

¹⁷⁸ *Ibidem.*

¹⁷⁹ *Ibidem.*

¹⁸⁰ *Ibidem.*

¹⁸¹ *Ibidem.*

rolnik Josef Pollok z Chocianowic k. Olesna, wiodący członek partii w okolicach Olesna i z tego powodu postrzegany przez nazistów jako walczący przeciwko NSDAP¹⁸². Hrabia Hans von Praschma z Niemodlina był do 1933 r. radcą Rzeszy z ramienia partii Centrum w Reichstagu i był inwigilowany przez Gestapo aż do swej śmierci w dniu 28 listopada 1935 r.¹⁸³ Doktor Przewłoka, kierownik biura partii Centrum oraz mówca partyjny zamieszkały uprzednio w Oleśnie, a po 1933 r. w Smardach k. Kluczborka, został określony jako przeciwnik NSDAP, jednakże opracowujący kartotekę funkcjonariusz gestapowski podsumował kartę następująco: „po 1933 r. nie wiadomo jakie ma poglądy”¹⁸⁴. Doktor Erwin Respondek urodzony 26 października 1894 r. w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), deputowany do Reichstagu z partii Centrum, wydawca i konsul, był, jak napisało opolskie Gestapo, „zorientowany na Völkerbund”¹⁸⁵. Kolejny działacz Centrum Georg Schneider, urodzony 26 stycznia 1892 r. w Nowych Hajdukach k. Bytomia, zamieszkały w Raciborzu (przy Gartenstrasse 33) – przeniósł się 1 marca 1934 r. do Lipska (na Stränthalerstrasse 3I), co odnotowała policja polityczna w jego *dossier*, gdyż jako kandydat tej partii do Reichstagu nie znalazł uznania w oczach nowej władzy¹⁸⁶. Dyrektor Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego Johannes Scheja z Olesna zamieszkały w Bytomiu (przy Bergstrasse 28), tamtejszy przewodniczący powiatowy partii Centrum i deputowany do Kreistagu – określony został przez Gestapo w sposób następujący: „jest jednym z silniejszych przeciwników NSDAP, który wszystkie środki poświęca, aby partii szkodzić”¹⁸⁷. Jego żona zaangażowała się w działalność niemieckiej narodowosocjalistycznej opieki społecznej, zaś Johannes Scheja przestał po 1933 r. udzielać się politycznie, co z pewnością związane było z natężeniem działań nowej władzy wobec opozycji¹⁸⁸. Były burmistrz Opoła – Scholz – z tego samego powodu przeniósł się do Dzierżoniowa w Górach Sowich, gdzie udało mu się otrzymać stanowisko burmistrza tego miasta¹⁸⁹. Redaktor „Ostdeutsche Morgenpost” Richard Schwientek, urodzony 3 kwietnia 1887 r. w Miechowicach k. Bytomia, według gestapowców opolskich: „ma silne powiązania kościelne i gwałtownie podjudzał przeciwko narodowemu socjalizmowi”¹⁹⁰, podobnie jak landrat oleski Paul Strzoda,

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

który według nazistów „wykorzystywał swój urząd landrata, by partii [NSDAP] szkodzić i tę partię zwalczać”¹⁹¹. Strzoda wkrótce po przejęciu władzy przez nazistów przeniósł się do Marienwerder (Kwidzyn lub miejscowość niedaleko Hanoweru)¹⁹². Zainteresowaniem opolskiego Gestapo cieszył się nawet niepozorny pracownik biurowy z Opola – członek partii Centrum i deputowany Górnośląskiego Wydziału Prowincjonalnego – Richard Schubert¹⁹³. Proboszcz Karl Titze, urodzony 6 stycznia 1874 r. w Mieszkowicach k. Prudnika, a zamieszkały w pobliskiej Ścinawie Małej, został scharakteryzowany przez tajną policję w następujący sposób: „Do 1933 r. posługiwał się trzecimi osobami, aby osiągnąć swe cele, politycznie aktywny członek partii Centrum, założyciel katolickich związków robotniczych. Po 1933 r. bez zmian, polityczny przeciwnik państwa, podjudza przeciwko obecnym porządkom państwowym, np. zwalcza kobiecą służbę pracy [Frauenarbeitsdienst]”¹⁹⁴. Franz Teschner, dyrektor biura Wydziału Powiatowego w Oleśnie, tamże zamieszkały – przeniósł się do Wrocławia po przejęciu władzy przez nazistów (na Kreuzburgerstrasse 8), gdyż jako aktywny członek partii Centrum i szef wydawnictwa partyjnego wykorzystywał zdaniem Gestapo wszelkie środki, aby NSDAP szkodzić, za co został usunięty z funkcji publicznych w Oleśnie¹⁹⁵. Bruno Thamm, wysoki urzędnik Kolei Rzeszy, urodzony 5 kwietnia 1876 r. w miasteczku Sobótka k. Świdnicy, zamieszkały w Głucholazach – wyjechał 15 stycznia 1934 r. do Lubawki na Dolnym Śląsku, rozpoznany przez tajną policję jako przeciwnik zarówno NSDAP, jak i jej przywódcy Hitlera¹⁹⁶. Prałat Karl Ulitzka, którego opracowywano powtórnie, otrzymał na kolejnej karcie miano „największego przeciwnika narodowego socjalizmu”¹⁹⁷ i wyliczono wszystkie jego funkcje partyjne w partii Centrum: deputowany do Reichstagu, przewodniczący Prowincjonalnego Landtagu, przewodniczący Grupy Miejskowej Partii Centrum¹⁹⁸. Dr Kurt Urbanek, niemiecki komisarz plebiscytowy, adwokat i były landrat bytomski, przeniósł się z Bytomia do Berlina i jak określiło go Gestapo: „Jeden z głównych działaczy Centrum na Górnym Śląsku i były landrat powiatu bytomskiego, obecnie mieszka w Berlinie. Był komisarzem plebiscytowym i oddał wielkie usługi dla niemieckości. Politycznie w prawym skrzydle partii Centrum i sympatyzuje z DNVP”¹⁹⁹. Najbardziej

¹⁹¹ *Ibidem.*

¹⁹² *Ibidem.*

¹⁹³ *Ibidem.*

¹⁹⁴ *Ibidem.*

¹⁹⁵ *Ibidem.*

¹⁹⁶ *Ibidem.*

¹⁹⁷ *Ibidem.*

¹⁹⁸ *Ibidem.*

¹⁹⁹ *Ibidem.*

chyba negatywną charakterystykę pośród członków partii Centrum otrzymał od opolskiego Gestapo dyrektor liceum w Głucholazach Alfons Wiesner pochodzący z Udanina k. Strzegomia, który zamieszkiwał w Głucholazach i przeniósł się 30 października 1933 r. do Wrocławia (na Klosterstrasse 36) – pisano o nim w zapiskach kartotecznych: „mówca partyjny Centrum. Fanatyczny bojownik partii i nieodwracalny przeciwnik NSDAP. Po przejściu władzy złamał drzewiec sztandarowy flagi ze swastyką w Liceum w Głucholazach. Ze swej służby nauczycielskiej zwolniony”²⁰⁰. Majster stolarski Konstantin Zawadzki urodzony 5 maja 1866 r. w Raciborzu, a zamieszkały w Bytomiu (przy Guttenbergstrasse 15), był deputowanym pruskiego Landtagu, deputowanym miejskim i przewodniczącym partii Centrum w Bytomiu, podczas objęcia władzy przez nazistów stał się rencistą i zaprzestał angażowania się w politykę²⁰¹. Radczyni szkolna Angela Zigahl urodzona 25 grudnia 1885 r. w miejscowości Dzierżysław k. Głubczyc, a zamieszkała w Nysie (przy Schlageterstrasse 25), była deputowaną pruskiego Landtagu przed 1933 r. z ramienia Centrum i jako aktywna działaczka tej partii pozostawała przez następne lata pod „czujnym okiem” policji politycznej²⁰².

Jak wynika z powyższego alfabetycznego zestawienia, katolicka partia Centrum była jednym z najbardziej inwigilowanych ugrupowań politycznych w rejencji i posiadała w swych szeregach groźnych przeciwników ideowych narodowego socjalizmu, który po 1933 r. został ściśle powiązany ze strukturami państwa niemieckiego oraz jego porządkami – na szkodę represjonowanych obywateli katolickich.

Na nie mniejsze represje „zasłużyli” członkowie partii socjalistycznej, których dotyczy ostatnie omówienie inwigilacji przeciwników nazizmu – wrogowie nowej władzy z SPD. Poniżej przedstawiono zarówno dane czołowych aktywistów tej partii, jak i powody zainteresowania się nimi przez opolskie Gestapo.

Przewodniczącym SPD Okręgu Górnośląskiego oraz sekretarzem okręgowym tej partii był niejaki Janotta, który urzędował w stolicy rejencji opolskiej – Opolu przy ul. 1 Maja 6 (Zimmerstrasse)²⁰³, natomiast Anton Bias urodzony 23 września 1876 r. w Zimnicach Wielkich k. Opola, a zamieszkały w Bytomiu (przy Schulstrasse 6), był czołowym funkcjonariuszem SPD, deputowanym do prowincjonalnego Landtagu, zarządcą nieruchomości należącej do SPD, deputowanym miejskim w Bytomiu oraz członkiem Zgromadzenia Narodowego w Weimarze w 1919 r. – czym obaj zasłużyli na inwigilację przez Gestapo (Bias po 1933 r. nie odgrywał już zdaniem tajnej

²⁰⁰ *Ibidem.*

²⁰¹ *Ibidem.*

²⁰² *Ibidem.*

²⁰³ *Ibidem.*

policii większej roli w SPD)²⁰⁴. Franz Beier, sekretarz wydziału powiatowego w powiecie głubczyckim, urodzony 28 września 1898 r. we Włodzieniu k. Głubczyc, a zamieszkały w Głubczycach (przy Arnold Hansenstrasse 2), jako wiodący członek SPD, deputowany miejski i deputowany do prowincjonalnego Landtagu uznany został za przeciwnika NSDAP²⁰⁵. Doktor Ernst Berger – burmistrz Opola z ramienia SPD, urodzony 25 marca 1881 r. w Opolu i tamże zamieszkały przy ul. Słowackiego 2 (Schillerstrasse) – z powodu przejścia władzy przez nazistów musiał przeprowadzić się do Wrocławia²⁰⁶. Kolejnym wrogiem państwa był radca szkolny Karl Breitsch, urodzony 6 września 1888 r. w Mengen w Wirtembergii, a zamieszkały w Raciborzu, tamtejszy deputowany SPD do powiatowego Kreistagu i prowincjonalnego Landtagu²⁰⁷. Richard Biedermann, z zawodu nadzorca wagonowy, urodzony 14 lutego 1884 r. w miejscowości Zebrzydowa k. Bolesławca, zamieszkały w Kluczborku (przy Wilhelmstrasse 4, a od września 1939 r. przy Roonstrasse), został określony przez Gestapo jako „przeciwnik NSDAP i funkcjonariusz SPD, ma nastawienie, by zwalczać państwo narodowosocjalistyczne”²⁰⁸. Adwokat dr Adolf Brauer, funkcjonariusz SPD, urodzony 1 sierpnia 1885 r. w Pokoju k. Namysłowa, a zamieszkały w Opolu przy ul. Strzelców Bytomskich 11 (Fesselstrasse), był przed 1933 r. i później określony przez opolskie Gestapo jako „wielki przeciwnik NSDAP, przewodniczący Niemieckiej Partii Demokratycznej Okręg Górny Śląsk”²⁰⁹ i – jak stwierdzono – osoba pochodzenia żydowskiego²¹⁰. Ernst Behrendt-Malchow, również pochodzenia żydowskiego, urodzony 19 października 1884 r. w Bydgoszczy, a zamieszkały w Bytomiu i pełniący tam funkcję deputowanego miejskiego z ramienia SPD – przeniósł się do Berlina ok. 1934 r.²¹¹ Karl Broll, z wyznania dysydent protestancki, a z zawodu drukarz książek, urodzony 4 listopada 1889 r. w Potępie k. Toszka, był aktywnym członkiem SPD w Bytomiu i Gestapo obserwowało go bacznie²¹². Urzędnik August Bomba, urodzony 15 sierpnia 1886 r. w Katowicach, a zamieszkały w Opolu przy ul. Kraszewskiego 2 (Gustav Freytagstrasse), przez tajną policję uważany był za wiodącego członka SPD w Opolu i organizatora partyjnego²¹³. Były szef niemieckiej policji z Gliwic Max Beck, urodzony 21 marca

²⁰⁴ *Ibidem.*

²⁰⁵ *Ibidem.*

²⁰⁶ *Ibidem.*

²⁰⁷ *Ibidem.*

²⁰⁸ *Ibidem.*

²⁰⁹ *Ibidem.*

²¹⁰ *Ibidem.*

²¹¹ *Ibidem.*

²¹² *Ibidem.*

²¹³ *Ibidem.*

1879 r. w Mengen w Wirtembergii, zamieszkały w Gliwicach (przy Bergwerkstrasse 32), został wpisany do kartoteki Gestapo jako były członek SPD²¹⁴. Nauczyciel Josef Cyrus, urodzony 5 marca 1894 r. w Bytomiu i zamieszkały tam, a następnie w Łące k. Olesna, pełnił role przywódcze w SPD w okręgu przemysłowym, będąc deputowanym prowincjonalnym do Landtagu i deputowanym miejskim w Bytomiu²¹⁵. Rolnik Franz Cziommer, urodzony 1 września 1894 r. w Jersheim, a zamieszkały w Łączniku k. Prudnika, jako funkcjonariusz SPD po 1933 r. nie udzielał się politycznie²¹⁶. Adwokat Walter Deutschmann, członek SPD, urodzony 7 kwietnia 1896 r. i zamieszkały dotychczas w Opolu, wywędrował do Hajfy w Palestynie²¹⁷. Sekretarz policyjny Rufin Dittrich, urodzony 6 października 1898 r. w Miechowicach k. Bytomia, a zamieszkały w Bytomiu, deputowany miejski SPD w Bytomiu oraz tamtejszy skarbnik tej partii – przeprowadził się 31 października 1933 r. do miejscowości Bojków k. Gliwic²¹⁸. Radca rejencyjny i aktywny członek SPD Otto Ewers, urodzony 19 października 1901 r. w Arnstadt w Turynii, a zamieszkały w Opolu i następnie w Oławie na Dolnym Śląsku, określony został przez gestapowców jako „wielki przeciwnik NSDAP”²¹⁹. Księgowy Kurt Fischer, urodzony 25 grudnia 1905 r. w Nysie i tamże zamieszkały, był członkiem SPD i dowódcą socjalistycznej organizacji bojowej Reichsbanner w rodzinnym mieście²²⁰. Ernst Fuchs, pełniący funkcję sekretarza związku zawodowego, urodził się 14 lutego 1891 r. w Jenkwitz, zamieszkiwał w Gliwicach i tam się udzielał w działalności SPD, lecz musiał udać się na emigrację do Republiki Czechosłowackiej do miasta Krnov, w związku z czym tajna policja proponowała w swej opinii, aby odebrać mu za to niemieckie obywatelstwo²²¹. Kolejny funkcjonariusz SPD, stolarz Gustav Fuchs, urodzony 20 kwietnia 1885 r., a zamieszkały w Opolu (przy Borsigstrasse 2), wyjechał po 1933 r. do Królewca w Prusach Wschodnich²²². Julius Franz, były burmistrz Zabrze, urodzony 4 listopada 1881 r. w Rakoszycach k. Środy Śląskiej, a zamieszkały w Zabrzu (przy Parisiusstrasse 1), był socjaldemokratycznym deputowanym do Landtagu i przeniósł się po 1933 r. do Wrocławia (na Gottschalkstrasse 32)²²³. Kupiec pochodzenia żydowskiego Julius Glücksmann, urodzony 6 lipca 1875 r.

²¹⁴ *Ibidem.*

²¹⁵ *Ibidem.*

²¹⁶ *Ibidem.*

²¹⁷ *Ibidem.*

²¹⁸ *Ibidem.*

²¹⁹ *Ibidem.*

²²⁰ *Ibidem.*

²²¹ *Ibidem.*

²²² *Ibidem.*

²²³ *Ibidem.*

w Rogożanach k. Głubczyc, zamieszkujący w Opolu (przy Karlsruherstrasse 32), był według opolskiego Gestapo aktywnym członkiem SPD²²⁴. Kolejny działacz, mimo że podejrzany o działalność w SPD, uzyskał jednak pozytywną charakterystykę – był to Paul Gallert, urodzony 13 września 1893 r. w Głubczycach i tamże zamieszkały (Ring 3), o którym pisano: „funkcjonariusz SPD do 1933 r. – charakterystyka – w porządku, po 1933 r. wysłał dzieci na ferie z NSV [Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna – Nationalsozialistische Volkswohlfahrt], należy do DAF, RLB [Związek Przeciwlotniczy Rzeszy – Reich Luftschtutzbund], DRK i NSV, jego dzieci są w BDM i NSFK [Narodowosocjalistyczny Korpus Lotniczy – Nationalsozialistisches Fliegerkorps]”²²⁵. Gottlieb Glomba, urodzony 20 października 1870 r. w Sierosławicach k. Kluczborka, a zamieszkały w Kluczborku (przy Grafenauerweg 1 oraz Neuhoferstrasse 2), był do 1933 r. aktywnym kluczborskim działaczem SPD i dowódcą tamtejszego oddziału Reichsbanner²²⁶. Radca policyjny Johann Gieseke, urodzony 15 sierpnia 1887 r., a zamieszkały najpierw w Opolu, a następnie w Berlinie, był jako aktywny członek SPD uważany za wielkiego przeciwnika NSDAP, podobnie jak ślusarz Richard Hertwig, urodzony 20 lutego 1893 r. w Gersdorf k. Lobau w Saksonii, który stał się jako funkcjonariusz i deputowany miejski SPD tak groźny dla NSDAP, że osadzono go w obozie koncentracyjnym na zamku w Lichtenburgu²²⁷. Adwokat pochodzenia żydowskiego Bruno Herrstadt, urodzony 23 kwietnia 1874 r. w Lesznie k. Poznania, zamieszkiwał w Gliwicach (przy Moltkestrasse 14) i był aktywnym członkiem niemieckiej partii socjaldemokratycznej w Gliwicach²²⁸. Żona radcy prowincjonalnego Paula Haucke – Frieda Haucke – urodzona 6 kwietnia 1890 r. we Wrocławiu, a zamieszkała w Raciborzu (przy Charlottenstrasse 9 oraz Troppauerstrasse 80), była deputowaną SPD do Reichstagu, deputowaną powiatową i prowincjonalną oraz drugim przewodniczącym tej partii w Raciborzu²²⁹. Jak zauważyło Gestapo, Alfred Heinze – wachmistrz niemieckiej policji, urodzony 25 maja 1888 r. w Głuchołazach, a zamieszkały w Grodkowie (przy Königstrasse 1), człowiek żonaty i ojciec trzech synów policjantów, przeniósł się w 1935 r. do Oławy na Dolnym Śląsku²³⁰. Od opolskiego Gestapo uzyskał następującą opinię: „Przed 1933 r. nie odnaleziono żadnych szczególnych wad w charakterze – politycznie – funkcjonariusz SPD. Po 1933 r.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ *Ibidem*.

jak wyżej – współpracuje z Luftschutz, żadnej podstawy do skarg na niego nie odnaleziono²³¹. Robotnik kolejowy Max Heinze, urodzony 14 kwietnia 1889 r. w Dzierżysławicach k. Prudnika, jako funkcjonariusz SPD był obserwowany przez tajną policję²³², podobnie jak mąż wspomnianej wcześniej aktywnej działaczki SPD – radca prowincjonalny Paul Hauke, urodzony 24 listopada 1884 r. w Köpenik, a zamieszkały w Raciborzu (przy Troppauerstrasse 80), również politycznie aktywny w SPD²³³. Paul Hawellek, sekretarz partyjny SPD, urodzony 17 grudnia 1898 r. w miejscowości Oldřišov k. Raciborza, zamieszkały w Zabrze (przy Gartenstrasse 30), pełnił również funkcję deputowanego do prowincjonalnego Landtagu i deputowanego miejskiego z ramienia SPD w Zabrze, a przez Gestapo został nazwany „wojującym mówcą przeciw narodowemu socjalizmowi”²³⁴. Prokurent Rudolf Juntow urodzony 13 maja 1886 r. w Dobroszowie k. Krosna Odrzańskiego zamieszkiwał w Wołczynie i stamtąd 14 grudnia 1934 r. wyjechał do Hamburga, ponieważ jako czołowy działacz SPD w Wołczynie i szef tamtejszego oddziału Reichsbanner uzyskał od Gestapo w Opolu krótką i dosadną charakterystykę: „wielki przeciwnik NSDAP, przebiegły i fałszywy”²³⁵. Sekretarz SPD Janotta, zamieszkały w Opolu przy ul. 1 Maja 6 (Zimmerstrasse), prowadził okręgowe przedstawicielstwo partii w miejscu swego zamieszkania i zapewne w dzień i w nocy pozostawał pod nadzorem opolskich gestapowców²³⁶. Kolejny polityk SPD i jeden z niewielu, których gestapowcy określili słowami „jest zdolny do aktów gwałtownych”²³⁷, to Ernst Künzel, z zawodu mleczarz, urodzony 18 września 1900 r. w Klecinie k. Wrocławia, który zamieszkiwał w Kolonii Biskupskiej k. Olesna, aby jako były kierownik Eisernen Front przenieść się w 1933 r. do Polwic k. Oławy²³⁸. Bernhard Krzykalla urodzony 11 czerwca 1889 r. w Sławęcicach k. Koźła, a zamieszkały w Opolu przy ul. Orłąt Lwowskich 30 (Damaschkestrasse), pełnił funkcję kierownika biura przedstawicielstwa SPD w siedzibie Okręgu Górny Śląsk i również podlegał inwigilacji przez Gestapo²³⁹. Robotnik Jakob Kollek urodzony 20 lipca 1893 r. w Chrzelicach k. Prudnika to według opinii gestapowców do 1933 r. niezbyt aktywny członek i organizator w SPD, natomiast po 1933 r. „z trudem się przestawił”²⁴⁰. Odnotowany był

²³¹ *Ibidem.*

²³² *Ibidem.*

²³³ *Ibidem.*

²³⁴ *Ibidem.*

²³⁵ *Ibidem.*

²³⁶ *Ibidem.*

²³⁷ *Ibidem.*

²³⁸ *Ibidem.*

²³⁹ *Ibidem.*

²⁴⁰ *Ibidem.*

również sekretarz partyjny organizacji miejskiej SPD w Opolu oraz prowincjonalny i miejski deputowany Ferdinand Kühn urodzony 25 października 1889 r. w Bolesławicach k. Bolesławca, zamieszkały najpierw w Opolu, a następnie w Zgorzelcu (przy Zeppelinstrasse 20)²⁴¹. Reinhold Kierstein, ojciec czwórki dzieci urodzony 24 września 1881 r. w Różynie k. Brzegu, zamieszkały w Grodkowie (przy Neisserstrasse 19/23), był osobą na tyle interesującą Gestapo, że wpisano go do akt pod sygn. VA 2118, gdzie czytamy następujące informacje (pochodzące z wyciągu akt sporządzonego w kartotece w 1939 r.): „Sekretarz robotniczy związków marksistowskich. W wyborach gminnych w 1933 r. wytypowany do przedwyborów SPD. Utrzymuje kontakty do dziś z sekretarzem Gewerkschaft o nazwisku Klawisch z Grodkowa. Pracuje obecnie u Spindlererpass-Strassenbau przy budowie dróg”²⁴². Robotnik fabryczny z Paczkowa i tamtejszy przywódca SPD trafił do kartoteki Gestapo z powodu aktywnej przywódczej działalności w organizacji Eisernen Front²⁴³. Murarz Matheas Kern, urodzony 21 września 1891 r. w Walcach k. Prudnika i tam zamieszkały, był aktywnym członkiem SPD²⁴⁴. Franz Karger, dyrektor Arbeitsamtu w Zabrze, urodzony 6 listopada 1877 r. w Wojnowicach k. Głubczyc, a zamieszkały w Zabrze (przy Dorotheenstrasse 8a), był aktywnym członkiem SPD, deputowanym do prowincjonalnego Landtagu, deputowanym miejskim oraz kasjerem organizacji Reichsbanner w tym mieście i jako taki stanowił zagrożenie dla NSDAP²⁴⁵. Fritz Kamm – dentysta pochodzenia żydowskiego urodzony 22 lipca 1900 r. w Bytomiu, zamieszkały na tamtejszym rynku pod nr. 29 – był funkcjonariuszem SPD podejrzewanym przez opolskie Gestapo o poglądy komunistyczne, którego około 1933 r. trzymano z tego powodu w areszcie, a jednak w niedługim okresie po uwięzieniu wypuszczono go i, jak pisze tajna policja „wywędrował”²⁴⁶. Murarz Friedrich Kühn, zamieszkały w Radomierowicach k. Opolą, był kandydatem na deputowanego do Reichstagu oraz powiatowym deputowanym tej partii i to wystarczyło, aby zajęła się nim niemiecka tajna policja państwowa²⁴⁷. Praktykujący lekarz medycyny Theodor Langer, urodzony 7 lutego 1883 r. w Ścinawie Małej k. Prudnika, wyjechał w październiku 1938 r. do Tułowic, ale nadal leczył swoich pacjentów w rodzinnej miejscowości, co odnotowano w aktach pod sygn. VA 2118 i stwierdzono definitywnie: „nie jest wrogiem NSDAP”²⁴⁸. Palacz Karl Lan-

²⁴¹ *Ibidem.*

²⁴² *Ibidem.*

²⁴³ *Ibidem.*

²⁴⁴ *Ibidem.*

²⁴⁵ *Ibidem.*

²⁴⁶ *Ibidem.*

²⁴⁷ *Ibidem.*

²⁴⁸ *Ibidem.*

gosch, urodzony 3 listopada 1893 r. w Baborowie k. Głubczyc i tamże zamieszkały (przy Leobschützerstrasse 80), był tamtejszym aktywnym członkiem SPD, zastępcą przewodniczącego rady miejskiej i deputowanym powiatowym tej partii oraz w oczach Gestapo „przeciwnikiem narodowego socjalizmu”²⁴⁹. Malarz pokojowy Josef Müller, urodzony 10 kwietnia 1895 r. w Lasowicach k. Grodkowa, a zamieszkały w Nysie (przy Damaschkeweg 24), był tamtejszym funkcjonariuszem SPD²⁵⁰. Pracownik biurowy SPD Gewerkschaften Josef Makiola, urodzony 19 września 1893 r. w Neudorf, a zamieszkały w Kluczborku (przy Wirsigweg 11), prowadził biuro socjaldemokratycznych związków zawodowych i dano mu w 1939 r. następująca charakterystykę w siedzibie tajnej policji: „Przed 1933 r. fanatyczny przeciwnik NSDAP. Obecnie nie utrzymuje z żadnym dawnym przyjacielem z SPD żadnych kontaktów”²⁵¹. Kupiec pochodzenia żydowskiego Arthur Miller, urodzony 31 sierpnia 1890 r. w Prudniku i tamże zamieszkały (przy Wallstrasse 19), był lokalnym funkcjonariuszem SPD doglądającym domu związkowego SPD Volksgarten – Gasthaus und Dielenbetrieb, oraz prowadził handel napojami alkoholowymi²⁵². Ślusarz kolejowy, działacz socjalistycznych związków zawodowych Ernst Mruck, urodzony 24 października 1898 r. w Ligocie Zameckiej k. Wołczyna, przeniósł się 5 stycznia 1937 r. do Vetschau Spreewald w regionie Dolne Łużyce nad Szprewą (na Helmannstrasse 2), a od opolskiego Gestapo zyskał taką opinię: „po 1933 r. poglądy polityczne trudne do określenia”²⁵³. Dekorator wnętrz Max Milek, urodzony 5 grudnia 1898 r. w Opolu i tamże zamieszkały przy ul. Bończyka 11 (Bleichstrasse), był aktywnym funkcjonariuszem opolskiego SPD²⁵⁴, podobnie jak oficer policji Berthold Mattner urodzony 12 czerwca 1894 r. w Jarnołtówku k. Nysy, a zamieszkały w Gliwicach (przy Rybnickerstrasse 36), który zakładał tam mało znaną Mieterpartei – Partię Lokatorów i był przewodniczącym tamtejszego Związku Urzędników (Beamtenverband)²⁵⁵. Na zebraniach SPD był przeciwnikiem NSDAP i jej organizacji afiliowanych, zaś w marcu 1933 r. na podstawie ustawy o urzędniczym stanie zawodowym zwolniono go ze służby policyjnej w stan spoczynku²⁵⁶. Nauczyciel Max Maron, urodzony 26 października 1885 r. we Wrocławiu, a zamieszkały w Nowej Wsi Oleskiej, deputowany powiatowy SPD, wyjechał w 1935 r. do Wrocławia i uzyskał w opolskim Gestapo następującą opinię:

²⁴⁹ *Ibidem.*

²⁵⁰ *Ibidem.*

²⁵¹ *Ibidem.*

²⁵² *Ibidem.*

²⁵³ *Ibidem.*

²⁵⁴ *Ibidem.*

²⁵⁵ *Ibidem.*

²⁵⁶ *Ibidem.*

„Wielki przeciwnik NSDAP, podjudzał robotników przeciwko NSDAP. Stracił swój urząd po 1933 r., w upojeniu alkoholowym wykrzykiwał hasła antypaństwowe. Alkoholik”²⁵⁷. Kolejnymi prześladowanymi przez opolskich gestapowców byli sekretarze socjaldemokratycznych związków zawodowych – deputowany do prowincjonalnego Landtagu Emanuel Nowak z Gliwic²⁵⁸ oraz Oswald Nowack urodzony 13 lutego 1892 r. w Raciborzu i tamże zamieszkały (przy Nikolausstrasse 3)²⁵⁹. Pracownik biurowy Valentin Nowack, urodzony 6 lutego 1902 r. w Kuniowie k. Kluczborka i zamieszkały tamże, a następnie w Strzelinie na Dolnym Śląsku (przy Weidenstrasse 18), był funkcjonariuszem SPD, który czasowo przebywał w areszcie ochronnym, czyli w obozie koncentracyjnym, za to, iż był adiutantem dowódcy SA Kremsera i popierał tzw. pucz Heinesa. Został wyrzucony z NSDAP, do której się zapisał, ale, jak podaje opolskie Gestapo: „Od 1933 r. posiadał on antypaństwowe broszury”²⁶⁰. Inspektor miejski Theodor Okon urodzony 9 listopada 1894 r. w Janowie k. Katowic, zamieszkały uprzednio w Wołczynie, a następnie w Tuluzie we Francji, przeniósł się w 1934 r. do Polski, ale przed 1933 r. był aktywnym funkcjonariuszem SPD i urzędnikiem miejskim w Wołczynie, którego wkrótce po przejściu władzy przez nazistów przeniesiono w stan spoczynku²⁶¹. Z informacji dotyczących jego pobytu za granicą na uwagę zasługuje fakt, iż opolskie Gestapo wiedziało o tym, iż był on „urzędnikiem w Zagłębiu Saary i szpiclem Komisji Rządzącej”²⁶² oraz więźniem francuskiego obozu Le petite Capito, gdzie przetrzymywano byłych bojowników brygad międzynarodowych z Hiszpanii²⁶³. Poza tym wydano mu następującą opinię w kartotece Gestapo w Opolu: „zdolny do popełniania przestępstw”²⁶⁴. Ślusarz i aktywny kluczborski funkcjonariusz SPD Hans Olbrich, urodzony 8 listopada 1902 r., a zamieszkały w Kluczborku, wyjechał następnie do pobliskiego Wołowa²⁶⁵. Posiadacz fabryki i były prezes niemieckiej policji w Opolu, funkcjonariusz SPD, członek Pruskiej Rady Państwowej Waldemar Ossowski urodzony 9 stycznia 1880 r. w Bobrku, a zamieszkały w Zabrze – po 1933 r. wyemigrował do Czechosłowacji, a stamtąd do Meksyku²⁶⁶ i, jak twierdziło opolskie Gestapo, „ucieczka do

²⁵⁷ *Ibidem.*

²⁵⁸ *Ibidem.*

²⁵⁹ *Ibidem.*

²⁶⁰ *Ibidem.*

²⁶¹ *Ibidem.*

²⁶² *Ibidem.*

²⁶³ *Ibidem.*

²⁶⁴ *Ibidem.*

²⁶⁵ *Ibidem.*

²⁶⁶ Informacja nieprecyzyjna; faktycznie W. Ossowski wyemigrował do Boliwii (Cochabamba), por. J.H. Krizsan, *Fluchtziel Bolivien 1933–1945: Eine Materialsammlung*, München 2009, s. 111,

Republiki Czechosłowackiej była wraz z KPD przygotowana²⁶⁷. Sekretarz partyjny i mówca polityczny SPD Gottfried Pascheka, urodzony 22 lipca 1879 r. w okolicach Sycowa, a zamieszkały w Prudniku (przy Kunzendorfstrasse 14), został umieszczony w dniach 1 marca – 28 sierpnia 1933 r. w areszcie ochronnym, a od 24 lipca 1934 r. w obozie koncentracyjnym²⁶⁸. Nauczyciel Max Reichelt, funkcjonariusz SPD i deputowany miejski w Grodkowie, urodzony 22 maja 1885 r. w Strzelinie na Dolnym Śląsku, a zamieszkały w Grodkowie (przy Neisserstrasse 54), wyjechał w 1937 r. do Lewina Brzeskiego i, jak stwierdziło opolskie Gestapo: „Po 1933 r. wystąpił z ideologicznych powodów z SPD. Jest oficerem i ma Krzyż Żelazny I Klasy. Jest obecnie wiodącym członkiem SS”²⁶⁹. Budowniczy studni Wilhelm Scheer, urodzony 13 sierpnia 1894 r., a zamieszkały w Łączniku k. Prudnika, uzyskał następującą opinię: „Do 1933 r. – demagog, zdefraudował jako kasjer pieniądze socjaldemokratycznego związku zawodowego. Po 1933 r. – członek i kasjer DAF – pełni tylko funkcję i jest członkiem DAF, co oznaczono jako niewystarczające”²⁷⁰. Otto Schmidt – redaktor „Hindenburgertageblatt” urodzony 27 maja 1899 r., a zamieszkały w Gliwicach (przy Leipzigerstrasse 23) – w dniu 31 kwietnia 1933 r. wyjechał do Düsenhausen, a oto jego opinia: „Był mówcą i funkcjonariuszem SPD, przygotowywał partię do wyborów do Landtagu oraz Reichstagu, był szczególnym przeciwnikiem NSDAP i toczył walkę bardzo usilną, włącznie z gwałtownymi wystąpieniami podczas zebrań wyborczych narodowych socjalistów. Dzisiejsze poglądy nieznane”²⁷¹. Franz Schipke, urodzony 30 czerwca 1890 r. we Wrocławiu, a zamieszkały w Nysie (przy Pulvermühlenstrasse 8), był aktywnym funkcjonariuszem i deputowanym miejskim SPD w tym mieście²⁷². Doktor Josef Schneider, urodzony 11 marca 1880 r. w Miłowicach k. Prudnika, zamieszkały w Głuchołazach i następnie od 10 lipca 1935 r. w Nysie (przy Königsstrasse 14), według gestapowskiej opinii „Został w 1920 r. dzięki poparciu SPD wybrany burmistrzem Głuchołaz, ale wstąpił do partii Centrum i wsparł z kasy miejskiej kwotą 500 RM tzw. *Rote Hilfe* i sympatyzował z KPD. Po 1933 r. wydał rozkaz podległym mu policjantom, aby wieszane przez SA sztandary ze swastyką zdejmować”²⁷³. Nauczyciel Josef Schreiber, urodzony 19 stycznia 1896 r. w Markowicach k. Poznania, a zamiesz-

w drugiej połowie 1942 r. założył grupę polityczną „Inne Niemcy”, która wydawała gazetę pod tym samym tytułem. W 1950 r. powrócił z emigracji politycznej do Niemiec Zachodnich (RFN), zmarł w 1959 r. w miejscowości Gaderbaum (obecnie – Bielefeld), por. AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

²⁶⁷ AP w Opolu, Gestapo Oppeln...

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ *Ibidem*.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ *Ibidem*.

kały w Świbiu k. Gliwic, był inwigilowanym funkcjonariuszem SPD²⁷⁴, podobnie jak nauczyciel Paul Schmidt, urodzony 7 sierpnia 1898 r., zamieszkały w miejscowości Ciasna k. Dobrodzienia²⁷⁵. Szef przedsiębiorstwa Eugen Schonowsky, urodzony 25 lutego 1878 r. w Prudniku i tamże zamieszkały (przy Pramsenerstrasse 28), był wieloletnim deputowanym miejskim w Prudniku oraz szefem nieistniejącego już przedsiębiorstwa Kosumverein in Neustadt i pracował w sklepie z materiałami łatwopalnymi u swego syna²⁷⁶. Ślusarz Konrad Sowade, urodzony 20 października 1897 r. w Kluczborku i tamże zamieszkały (przy Pitschenerstrasse 96a), był tamtejszym kierownikiem propagandowym SPD²⁷⁷. Kupiec Wilhelm Sosworek, urodzony 10 stycznia 1896 r. w Baborowie, a zamieszkały w Głubczycach (przy Laubenstrasse 11), był funkcjonariuszem SPD²⁷⁸. Johannes Stelling, minister spraw wewnętrznych Republiki Weimarskiej 1919–1921 oraz premier rządu landu Meklemburgia-Schwerin w latach 1921–1924, urodzony 12 maja 1877 r. w Hamburgu, zamieszkały w Berlinie (Berlin-Köpenick, Dallwitzstrasse 36) – deputowany do Reichstagu z górnośląskiego okręgu SPD²⁷⁹, został zamordowany w nocy z 21 na 22 czerwca 1933 r. podczas najeżdżu SA na dzielnicę Berlina, w której mieszkał²⁸⁰. Rolnik Adolf Schäfer urodzony 9 sierpnia 1883 r. w Ściborzycach Małych i tamże zamieszkały, otrzymał od Gestapo następującą opinię: „Przed i po 1933 r. – w porządku, politycznie żadnej polemiki przeciwko państwu narodowosocjalistycznemu. Jego syn był w Legionie Condor”²⁸¹. Nauczyciel Hermann Trautmann, urodzony 19 lipca 1891 r., zamieszkały wcześniej w Wołczynie, a następnie od 1 lutego 1935 r. w Zabrzcu, otrzymał taką charakterystykę: „Członek SPD, duchowy przywódca i wielki przeciwnik NSDAP. Honorowy deputowany miejski w Wołczynie”²⁸². Murarz Ignatz Treffon, urodzony 6 września 1896 r. w miejscowości Rudno k. Gliwic, był aktywnym członkiem i funkcjonariuszem SPD²⁸³, podobnie jak sekretarz SPD Wilhelm Wöhe, urodzony 17 lutego 1896 r. w miejscowości Loburg k. Jerichow w rejencji magdeburskiej, a zamieszkały w Nowej Wsi Królewskiej k. Opola (przy Bahnstrasse 1)²⁸⁴. August Weindzioch, posiadacz tartaku, urodzony 31 lipca 1892 r. w Lub-

²⁷⁴ *Ibidem.*

²⁷⁵ *Ibidem.*

²⁷⁶ *Ibidem.*

²⁷⁷ *Ibidem.*

²⁷⁸ *Ibidem.*

²⁷⁹ *Ibidem.*

²⁸⁰ *Ibidem.*

²⁸¹ *Ibidem.*

²⁸² *Ibidem.*

²⁸³ *Ibidem.*

²⁸⁴ *Ibidem.*

lińcu, zamieszkały w Oleśnie, a następnie w Kuczobach i w Bodzanowicach k. Olesna, uzyskał od Gestapo następującą opinię: „Przed 1933 r. – kierownik związków zawodowych SPD, członek Wydziału Powiatowego – kierował robotników i bezrobotnych przeciwko NSDAP. Po 1933 r. – krytykuje NSDAP w stanie upojenia alkoholowego”²⁸⁵. Strażnik pocztowy Karl Willem ski, urodzony 9 listopada 1883 r. w Nysie i tamże zamieszkały (przy Eichendorffstrasse 2), był funkcjonariuszem SPD – znalazł się czasowo w obozie koncentracyjnym Lichtenburg²⁸⁶. Richard Weinitschke, urodzony 18 sierpnia 1895 r. w Pieszycach k. Dzierżoniowa, a zamieszkały w Opolu przy Orłąt Lwowskich 20 (Damaschkestrasse), był sekretarzem robotniczym SPD oraz jej deputowanym prowincjonalnym i powiatowym²⁸⁷. Inspektor prawny Georg Zaja, urodzony 28 listopada 1881 r. w Siemianowicach, a zamieszkały w Grodkowie (przy Neisserstrasse 72), uzyskał następującą charakterystykę: „Do 1933 r. funkcjonariusz SPD, nosi maskę serdeczności. Po 1933 r. – policja perlustruje jego korespondencję z powodu politycznej nieprawomyślności”²⁸⁸.

Podsumowanie

Opisanie sytuacji politycznej w rejencji opolskiej w latach 1937–1945 bez przytoczenia powyższych niepublikowanych wcześniej zapisów z kartoteki opolskiego Gestapo byłoby bardzo trudne, zwłaszcza z powodu niewielkiego zainteresowania tym problemem w literaturze, skupiano się w niej bowiem nad inwigilacją środowisk polskich w okresie przedwojennym oraz dokumentowaniem sytuacji politycznej widzianej oczami miejscowego Gestapo w okresie wojennym²⁸⁹.

W latach 1933–1935 następował stopniowy proces „ujednolicania” życia politycznego w III Rzeszy, któremu już od 1933 r. służyć miały ustawy:

– Ustawa o ochronie narodu i państwa niemieckiego (*Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutze von Volk und Staat*)²⁹⁰ dająca od wiosny 1933 r. podstawę prawną do bezterminowego zatrzymania i osadzenia w tzw. obozie koncentracyjnym;

– Ustawa przeciwko tworzeniu nowych partii (*Gesetz gegen die Neubildung von Parteien*)²⁹¹ – pozwoliła zlikwidować wszystkie partie polityczne w lipcu 1933 r. i ustanowić monopol NSDAP;

²⁸⁵ *Ibidem*.

²⁸⁶ *Ibidem*.

²⁸⁷ *Ibidem*.

²⁸⁸ *Ibidem*.

²⁸⁹ K. Popiołek, *Śląsk w oczach okupanta*, Katowice 1958; por. A. Targ, *Opolszczyzna pod rządami Lukaszka*, Katowice 1958.

²⁹⁰ „Reichsgesetzblatt” 1933, Bd. 1, s. 83.

²⁹¹ *Ibidem*, s. 479.

– Ustawa o powołaniu Stanu Żywicieli Rzeszy (*Gesetz ueber die vorlaeufigen Aufbau des Reichsnaehrstandes*)²⁹² obejmującego wszystkich rolników w III Rzeszy, którym przewodził tzw. *Reichsbauernfuehrer* – minister żywienia i rolnictwa Richard Walter Darré;

– Ustawa o przymusowej sterylizacji (*Gesetz zur Verhuetung erbkranken Nachwuchses*)²⁹³ pozwalająca na eliminowanie członków mniejszości narodowych, osób cierpiących na choroby dziedziczne;

– Ustawa o zawodzie dziennikarskim (*Schriftleiterergesetz*)²⁹⁴ ograniczająca wolność prasy i niezależność dziennikarską, aby nie osłabiać siły Rzeszy na zewnątrz lub wewnątrz, woli wspólnoty narodu niemieckiego, niemieckiej obronności, kultury lub gospodarki²⁹⁵;

– Ustawa o regulowaniu stosunków w zakresie pracy (*Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit*) – podporządkowywała wszystkich robotników i członków zlikwidowanych związków zawodowych kierownictwu wodza tzw. Frontu Pracy, którym był Robert Ley²⁹⁶;

– Ustawa o służbie pracy (*Reichsarbeitsdienstgesetz*)²⁹⁷ – zakładała wcielenie dorosłej młodzieży męskiej do tzw. Służby Pracy oraz uczestniczenie młodych chłopców i dziewcząt w pomocy rolnej (*Landhilfe*) i rocznej pracy na wsi (*Landjahr*), gdzie młodzież była indoktrynowana w duchu nazistowskim;

– Ustawa o ochronie niemieckiej krwi i niemieckiego honoru (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*)²⁹⁸ – to jedna z kilku rasistowskich ustaw uchwalona w 1935 r. podczas zjazdu NSDAP w Norymberdze²⁹⁹, która eliminowała nieniemieckich obywateli z życia politycznego i publicznego, a jej realizacja uderzyła głównie w zamieszkującą III Rzeszę ludność żydowską i polską;

– Prawo o obywatelstwie Rzeszy (*Reichsbuergergesetz*)³⁰⁰ – przyznawało prawa obywatelskie tylko Niemcom „krwi niemieckiej” (*Volksgenosse*), pozbawiając od ostatniego kwartału 1935 r. tych praw dotychczasowych pozostałych obywateli Rzeszy, którzy odtąd byli traktowani jako „przynależni do państwa” (*Staatsangehoerige*).

Wymienione ustawodawstwo z lat 1933–1935 miało u źródeł swego powstania militarystyczną i nacjonalistyczną oraz rasistowską ideologię poli-

²⁹² *Ibidem*, s. 626.

²⁹³ *Ibidem*, s. 529.

²⁹⁴ *Ibidem*, s. 713.

²⁹⁵ *Ibidem*, s. 714.

²⁹⁶ „Reichsgesetzblatt“ 1934, Bd. 1, s. 45.

²⁹⁷ „Reichsgesetzblatt“ 1935, Bd. 1, s. 769.

²⁹⁸ *Ibidem*, s. 1147.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ *Ibidem*, s. 1146..

tyczną³⁰¹, której rozwój i panowanie doprowadziły z jednej strony do wybuchu drugiej wojny światowej, a z drugiej strony do eliminacji nieniemieckich grup narodowościowych zgodnie z programem partii NSDAP, pomimo ochronnej roli Konwencji Genewskiej wobec mniejszości narodowych, która obowiązywała w rejencji opolskiej w latach 1922–1937. Świadczyło również o totalitarnym obliczu III Rzeszy, zwłaszcza że do 1945 r. zwiększyła się ilość nazistowskiego prawodawstwa oraz działań zbrodniczych na nim opartych lub nieopartych na żadnym zgola prawie oprócz tzw. prawa pięści.

Tajna policja polityczna w Opolu (Gestapostelle Oppeln) rozwinęła swoją działalność w drugiej połowie lat 30. XX w. i w jej kartotekach zachowanych w Archiwum Państwowym w Opolu przetrwały informacje o społeczeństwie przedwojennego Opolu, szczególnie o miejscowych Polakach i Żydach, a także antyhitlerowskiej opozycji politycznej. Dzięki aktom przechowywanym w IPN ustalono, że niejaki funkcjonariusz Duda obsługiwał kartotekę ogólną i archiwum w opolskim Gestapo wraz z funkcjonariuszem o nazwisku Watzdorf (wcześniej Watzlawik)³⁰². Dane szczegółowe dotyczące funkcjonariuszy opolskiego Gestapo ustalał pracownik na podstawie dokumentacji UB/SB naczelnik Wydziału „C” w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Opolskiej – płk mgr W. Lach, starając się zrobić z tego użytek naukowy³⁰³.

Obszerny zbiór akt dotyczących funkcjonariuszy SS i SA oraz członków NSDAP przechowywany w IPN – ze względu na liczbę jednostek archiwalnych (kilkadziesiąt) przejrzały, ale jeszcze nieopisany przez autora artykułu – potwierdza w pełni informacje zawarte w pozostałych źródłach drukowanych i archiwalnych o tym, że miejscowa ludność niemieckiej proweniencji uczestniczyła dosyć licznie w omawianych organizacjach, jednakże rzadko, zwłaszcza w SS, pełniła najwyższe funkcje kierownicze. W przypadku SA zastanawia duży odsetek w tej organizacji husyckich ewangelików z Piotrówki k. Strzelec Opolskich.

Podsumowując artykuł, należy stwierdzić w omawianym okresie historii miasta Opolu rozkwit niemieckiego totalitaryzmu, który pojawił się w ślad za monopartyjną dominacją NSDAP. Kwerenda zachowanych archiwaliów przedstawia nam nieznaną do tej pory karty historii opolskich partii stojących w opozycji do hitlerowskiej władzy w tym mieście.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Archiwum IPN we Wrocławiu, sygn. 09/124.

³⁰¹ A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1943, s. 489; „Reichsgesetzblatt“ 1935, Bd. 1, s. 1146. Obywatelstwo III Rzeszy mogli mieć tylko Niemcy – członkowie narodu, w których płynie niemiecka krew.

³⁰² Archiwum IPN we Wrocławiu, sygn. 09/124.

³⁰³ *Ibidem*.

Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: AP w Opolu), Gestapo Oppeln, Kartoteka przeciwników politycznych.

Materiały źródłowe

Adressbuch der Stadt Oppeln, Oppeln 1937.

„Amts-Blatt der Koniglichen Oppelnschen Regierung“ 1816.

Die Bau und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln, Breslau 1939.

Einwohner-Verzeichnis der Provinzial-Hauptstadt Oppeln 1934/35, Oppeln 1935.

Fryderyk II Wielki, *Wznowione powszechne Taxae-Stolae sporządzenie, Dla samowładnego Xięstwa Śląska, Podług ktorego tak Auszpurskiey Konfessyi iak Katoliccy Fararze, Kaznodzieie i Kuratusowie Zachowywać się powinni. Sub Dato z Berlina, d. 8. Augusti 1750*, Berlin 1750.

Hitler A., *Mein Kampf*, München 1943.

Mendelson J., *The Holocaust. Selected documents in eighteen volumes*, vol. 10, New York–London 1982.

„Reichsgesetzblatt“ 1933, Bd. 1; 1934, Bd. 1; 1935, Bd. 1.

„Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, t. 23.

Opracowania

Ahlfen H. von, *Walka o Śląsk 1944–1945*, tł. A. Janiszewska, Wrocław 2009.

Dermin R., Popiołek S., *Polacy i sprawy polskie w kartotece opolskiego Gestapo*, t. 1–3, Opole 1973.

Hanich A., *Ks. Prałat Józef Kubis, budowniczy opolskich kościołów i szpitali*, „Gazetka Parafii pw. św. ap. Piotra i Pawła w Opolu” 2010, nr 4(149).

Jonca K., *Początki opolskiego Gestapo na tle przemian ustroju III Rzeszy (1933–1936)*, „Studia Śląskie. Seria nowa” 1966, t. 10.

Klee E., *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt/M. 2005.

Konieczny A., *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2008, t. 30.

Krizsan J.H., *Fluchtziel Bolivien 1933–1945: Eine Materialsammlung*, München 2009.

Oszytko J., *Akta Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Opolu (1965–1999) w zasobie Oddziału IPN we Wrocławiu*, „Archiwum IPN” 2005, t. 2.

Oszytko J., *Jewish matters in the 1930s in the archives of the Opole Gestapo*, [w:] *Jews in Silesia*, red. M. Wodziński, Kraków 2001.

Popiołek K., *Śląsk w oczach okupanta*, Katowice 1958.

Stecki K., *Nazistowscy włodarze z Oppeln. Mieli krew na rękach*, „Gazeta Wyborcza” 2014 z 14 marca.

Targ A., *Opolszczyzna pod rządami Lukaszka*, Katowice 1958.

Triest F., *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Bd. 1–2, Breslau 1865.

Wrzesiński W., *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922–1939*, Wrocław 1993.

Źródła internetowe

http://library.fes.de/FDGB-Lexikon/texte/biographien/j/Jadasch,_Anton.html (29.05.2018).

<http://mdz12.bib-bvb.de/~db/bsb00000006/images/index.html?nativeno=260> (29.05.2018).

<http://opole.fotopolska.eu/558207,foto.html> (29.05.2018).

<http://verwaltungsgeschichte.de/beuthen.html> (29.05.2018).

<http://verwaltungsgeschichte.de/neisse.html> (29.05.2018).

<http://verwaltungsgeschichte.de/ratibor.html> (29.05.2018).

THE NAZI LEADERS OF THE PRE-WAR OPOLE AND THE ANTI-HITLER OPPOSITION
IN 1933–1945 IN THE LIGHT OF FILES FROM THE INSTITUTE
OF NATIONAL REMEMBRANCE AND FILES FROM THE STATE ARCHIVE IN OPOLE

Abstract: The article is a new contribution to the local history of Opole of 1933–1945 in the light of not known and not published archival documents about the pre-war Nazi leaders of the Opole Regency and the anti-Hitler opposition as well. Those documents are stored both in the State Archive in Opole (file: *Gestapo Oppeln*) and in the Institute of National Remembrance (IPN Archive – various archive files). The first part of the article describes the Nazi elite of the Opole Regency in the period of 1933–1945. This interesting and complicated history of Opole and Opole region concerns the operation of the NSDAP monoparty, as well as its affiliated organizations and repressive organs of a totalitarian state. This part of the article was developed mainly from various files from the Institute of National Remembrance. The second part describes the anti-Hitler opposition in the Opole Regency in the period of 1933–1945. Very interesting and also not known in the scientific circulation are materials about political opponents, collected by *Gestapo-stelle Oppeln*, which are right now being published by the author of the article, following the previous article about the files relating to the Jews (dealt with in articles by J. Oszytko) and to the Poles (in a book by Dermin and Popiołek) which were kept by the *Gestapo* in Opole. To summarize, the article casts light on the history of the city, with respect to, on the one hand, the rise of German totalitarianism changing into one-party domination of the NSDAP party, and – on the other hand – the scope of persecution of parties and persons standing in opposition to Hitler's rule in our city and region.

Keywords: THE NAZIS, ELITE, MEMORY, NATION, OPPOSITION, CITY, OPPOSITION, PARTY, MONARCHISTS, COMMUNISTS, SOCIALISTS, CATHOLICS, POLES, JEWS, GERMANY